

USAID
OD AMERIČKOG NARODA

LVBRIS
ORGANIZACIJA ZA LJEZBJSKA LJUDSKA PRAVA

Mape puta - međunarodni principi, smernice i preporuke značajne za oblast ljudskih prava LGBTI osoba

Mape puta - međunarodni principi, smernice i preporuke značajne za oblast ljudskih prava LGBTI osoba

Beograd, 2017.

Izrada ove publikacije omogućena je uz podršku američkog naroda putem Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID). Labris - Organizacija za lezbejska ljudska prava je odgovoran za sadržaj ove publikacije i sadržaj ne mora nužno odražavati stavove USAID-a i Vlade Sjedinjenih Američkih Država.

Sadržaj:

Džogdžakarta principi o primeni međunarodnog okvira za zaštitu ljudskih prava u odnosu na seksualnu orijentaciju i rodni identitet.....	5
Preporuka Saveta Evrope CM/Rec(2010)5 o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta.....	31
Smernice za promovisanje i zaštitu uživanja svih ljudskih prava LGBT osoba Saveta evropske unije..	41

1. Džogdžakarta principi o primeni međunarodnog okvira za zaštitu ljudskih prava u odnosu na seksualnu orijentaciju i rodni identitet¹

UVOD U DŽOGDŽAKARTA PRINCIPE

Sva ljudska bića rođena su slobodna jednakau dostojanstvu i pravima. Sva ljudska prava su univerzalna, nedeljiva, međusobno povezana i međusobno zavisna. Seksualna orijentacija²i rodni identitet³predstavljujusastavni deo ličnosti svakog čoveka i ne smeju da budu osnov za diskriminaciju i zloupotrebu.

Do sada su preduzeti mnogi koraci ka obezbeđivanju jednakih prava i sloboda za sve osobe različitih seksualnih orijentacija i rodnih identiteta kako bi one mogle nesmetano da uživaju u svim ljudskim pravima. Mnoge zemlje su usvojile zakone i propise kojima se garantuje ravnopravnost i zabranjuje diskriminacija na osnovu pola, seksualne orijentacije ili rodног identiteta.

Ipak, kršenje ljudskih prava određenih osoba zbog njihove stvarne ili prepostavljene seksualne orijentacije ili rodног identiteta predstavlja opšterasprostranjenu i prepoznatljivu pojavu veoma ozbiljnih razmara. Ta kršenja uključuju vansudska pogubljenja, mučenje i zlostavljanje, seksualne napade i silovanja, narušavanje privatnosti, nedozvoljeno pritvaranje, poricanje prava na rad i obrazovanje i ozbiljnu diskriminaciju pri uživanju mnogih drugih ljudskih prava. Ovakva kršenja ljudskih prava su vrlo često praćena ostalim oblicima nasilja, mržnje, diskriminacije i isključivanja iz zajednice, poput onih koja su bazirana na rasi, starosti, veroispovesti, invaliditetu, ekonomskom, socijalnom ili nekom drugom statusu.

Mnoge države i društva normiraju rod i seksualnu orijentaciju pojedinca_ke kroz običaje, zakon, nasilje i time nastoje kontrolisati intimne odnose i način na koji se pojedinci_ke izjašnjavaju o svojoj seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu. Nadziranje seksualne orijentacije još uvek je jedan od glavnih uzroka rodno zasnovanog nasilja i rodne neravnopravnosti.

---

¹ Mart, 2007. Tekst na engleskom jeziku je zvanična verzija. Zvanični prevodi su dostupni na arapskom, kineskom, francuskom, ruskom i španskom jeziku, http://www.yogyakartaprinciples.org/principles_en.pdf

² Seksualnaorientacija se odnosinasposobnostsvakeosobeda osećaemocionalnu, fizičkiliseksualnuprivilačnost, teulazi uintimneiliseksualneodnosesaobamaistogi/ilirazlicitogroda.

³ Rodniidentitet se odnosinaličnoshvatanjegrovodakojemožealiinemora dasepodudarasapolomkojijeosobipripisanrođenjem. Rodniidentitetseodnosinasopstveniosećajtela(kojemožeda se korigujeimenjamedicinskimilihirurškimputem) iispoljanjerodaodećom,govoromiliponašanjem.

Međunarodna zajednica je napravila veliki napredak u postizanju rodne ravnopravnosti i zaštite protiv nasilja u društvu, zajednici i porodici. Takođe, ključnim mehanizmima Ujedinjenih nacija za zaštitu ljudskih prava potvrđena je obaveza država potpisnica da osiguraju učinkovitu zaštitu svih građana_ki od diskriminacije zasnovane na seksualnoj orientaciji i rodnom identitetu. Ipak, reakcija međunarodne zajednice na kršenja ljudskih prava na osnovu seksualne orientacije i rodnog identiteta do sada je bila fragmentovana i nedosledna.

U cilju boljeg razumevanja i poštovanja međunarodnog prava ljudskih prava, potrebno je da se posebna pažnja posveti adekvatnoj i doslednoj zaštiti prava koja se odnose na seksualnu orientaciju i rojni identitet svakog pojedinca_ke. U tom kontekstu, veoma je važno sistematizovati i jasno naznačiti obaveze država da u skladu sa postojećim međunarodnim pravom ljudskih prava osiguraju jednaku zaštitu ljudskih prava svim osobama bez diskriminacije na bilo kom osnovu.

Međunarodna komisija pravnika i Međunarodna služba za ljudska prava, u ime koalicije organizacija za ljudska prava, otpočele su projekat izrade pravnih principa za primenu međunarodnog prava u slučajevima kršenja ljudskih prava na osnovu seksualne orientacije i rodnog identiteta, kako bi se što bolje razjasnile i utvrdile obaveze država kada je reč o zaštiti ljudskih prava.

Grupa istaknutih stručnjaka_kinja u oblasti ljudskih prava je pripremila, razvila i ustanovila ove Principe. Sledeći zaključke sa sastanka koji je održan na Univerzitetu Gadjah Mada u Džogdžakarti u Indoneziji od 6. do 9. novembra 2009.godine,29istaknutihstručnjaka_injaiz 25zemalja,saraznovrsnim ekspertskim znanjima u oblasti ljudskih prava, jednoglasnosu usvojili Džogdžakarta principe o primeni međunarodnog prava ljudskih prava na polju seksualne orientacije i rodnog identiteta.

Izvestilac sa održanog sastanaka, profesor MichaelO'Flaherty dao je neizmeran doprinos u izradi nacrta i pripremi Principa. Njegova nesobična predanost i uloženi napori bili su od ključnog značaja za postignuti uspeh.

Džogdžakarta principi predstavljaju širok spektar principa ljudskih prava i njihove adekvatne pri menevezanezaseksualnuorientaciuirodnji identitet.Principi potvrđuju primarnu obavezu država da omoguće ostvarivanje ljudskih prava. Svaki princip je praćen detaljnim preporukama koje se upućuju državama. Istovremeno, eksperti_kinje naglašavaju da su svi akteri odgovorni za unapređenje i zaštitu ljudskih prava. Dodatne preporuke se upućuju ostalim akterima među kojima je i sistem zaštite ljudskih prava Ujedinjenih nacija, te mediji, nevladine organizacije i donatori.

Stručnjaci_kinje su se složili_e da Džogdžakarta principi odražavaju postojeće stanje međunarodnog prava ljudskih prava na polju seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Istovremeno, eksperti_kinje su naveli_e da će države verovatno morati da preuzmu nove obaveze u skladu sa daljim razvojem prava ljudskih prava.

Džogdžakarta principi potvrđuju obavezujuće međunarodne pravne standarde kojih sve države moraju da se pridržavaju. Oni obećavaju drugačiju budućnost u kojoj će svi ljudi, rođeni slobodni i jednaki u dostojanstvu i pravima, moći neometano da uživaju u pravima stečenim rođenjem.

SoniaOnuferCorrêa

kopredsedavajuća

Vitit Muntarbhorn

kopredsedavajući

PREAMBULA

MI, MEĐUNARODNI EKSPERTSKI TIM U OBLASTI LJUDSKIH PRAVA, SEKSUALNE ORIJENTACIJE I RODNOG IDENTITETA

POZIVAJUĆI se na činjenicu da se sva ljudska bića rađaju slobodna i jednaka, u dostojanstvu i pravima, i da svakom ljudskom biću pripadaju sva prava i slobode bez ikakvih razlika u pogledu rase, boje, pola, jezika, veroispovesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porekla, imovine, rođenja ili drugih okolnosti;

ZABRINUTI zbog činjenice da su osobe širom sveta izložene nasilju, mučenju, diskriminaciji, isključivanju, stigmatizaciji i predrasudama zbog svoje seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, i da su ta iskustva praćena diskriminacijom na osnovu pola, rase, starosti, veroispovesti, invaliditeta, zdravstvenog i ekonomskog statusa, te da takav vid nasilja, mučenja, isključivanja, stigmatizacije i predrasuda podriva integritet i dostojanstvo onih koji su izloženi takvoj zloupotrebi i da loše utiče na njihovo samopouzdanje i osećaj pripadanja zajednici, što ih navodi na to da prikrivaju i potiskuju svoj identitet i da žive živote strahai nevidljivosti;

SVESNI da su se kroz istoriju vršila flagrantna kršenja prava ljudi zbog njihovog stvarnog ili prepostavljenog lezbejskog, gej ili biseksualnog identiteta, ulaženja u dobrovoljne seksualne odnose sa osobama istog pola, njihove stvarne ili prepostavljene transeksualnosti, transrodnosti i interseksualnosti, te pripadanja društvenim grupama koje se povezuju sa određenom seksualnom orijentacijom ili rodnim identitetom;

RAZUMEVAJUĆI "seksualnu orijentaciju" kao sposobnost svake osobe da oseća emocionalnu, fizičku ili seksualnu privlačnost, te ulazi u intimne ili seksualne odnose sa osobama istog i/ili različitog roda;

RAZUMEVAJUĆI "rojni identitet" kao lično shvatanje svog roda koje može ali i ne mora da se podudara sa polom koji je osobi pripisan rođenjem. Rodni identitet se odnosi na sopstveni osećaj tela (koje može da se koriguje i menja medicinskim ili hirurškim putem) i ispoljavanje roda odećom, govorom ili ponašanjem;

ZAPAŽAJUĆI da međunarodno pravo ljudskih prava potvrđuje svim osobama, bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju ili rojni identitet, pravo na uživanje svih ljudskih prava, kao i da u primeni postojećeg zakonodavstva u oblasti ljudskih prava treba dase uzmu u obzir specifične situacije i iskustva ljudi različitih seksualnih orijentacija i rodnih identiteta, i da u svim aktivnostima koje se

tiču deteta kao osnov razmatranja treba da se uzme u obzir najbolji interes deteta i da dete koje je sposobno da samostalno formira svoje mišljenje ima pravodaga slobodno izražava, te da se ono uzme u obzir u skladu sa uzrastom i zrelošću deteta;

KONSTATUJUĆI da međunarodno pravo ljudskih prava nameće absolutnu zabranu diskriminacije priuživanju svih ljudskih prava, građanskih, kulturnih, ekonomskih, političkih i socijalnih, daje poštovanje seksualnih prava, seksualne orientacije i rodnog identiteta sastavni deo ostvarivanja ravnopravnosti između muškaraca i žena i da državem ogorčuju da preduzmu mere kako bi eliminisale predrasude i običaje zasnovane na ideji o inferiornosti ili superiornosti jednog pola, ili stereotipnim ulogama maza muškarca i ženu, navodeći da je međunarodna zajednica prepoznaла pravo svih osoba da slobodno odgovorno do lučuju osvim pitanjima vezanim za njihovu seksualnost, uključujući seksualno i reproduktivno zdravlje, bez ikakvih pritisaka, prinuda, diskriminacije i nasilja;

PRIZNAVajući da postoji značajna vrednost u sistematickoj artikulaciji međunarodnog prava ljudskih prava koje je primenjivo u životima i iskustvu osoba različitih seksualnih orientacija i rodnih identiteta;

PRIHVATAJUĆI da ta artikulacija mora da bude zasnovana na trenutnom stanju međunarodnog prava ljudskih prava i da će zahtevat istalnu reviziju u skladu sa razvojem međunarodnog prava ljudskih prava i njegove primene u životima osoba različitih seksualnih orientacija i rodnih identiteta širom sveta.

Na ekspertskom sastanku, održanom od 6. do 9. novembra 2006. u Džogdžakarti u Indoneziji, usvojeni su sledeći principi:

Princip 1

PRAVO NA UNIVERZALNO UŽIVANJE LJUDSKIH PRAVA

Sva ljudska bića su rođena slobodna i jednakim u dostojanstvu i pravima. Ljudska bića svih seksualnih orientacija i rodnih identiteta imaju pravo da uživaju sva ljudska prava.

Države treba da:

- A. Objedine principe univerzalnosti, međuzavisnosti i nedeljivosti svih ljudskih prava u svojim nacionalnim ustavima i ostalim odgovarajućim zakonima, kako bi osigurali estvarnu primenu jednog uživanja svih ljudskih prava;
- B. Usaglase domaće zakonodavstvo, uključujući krivično pravo, sa principom univerzalnosti ljudskih prava;

- C. Pokrenu programe edukacije i informisanja svojih građana_ki u cilju promocije i unapređenja ostvarivanja svih ljudskih prava svih ljudi, bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju i rodni identitet;
- D. Primene pluralistički pristup u izradi državnih politika i donošenja odluka kako bi se uvažila i afirmisala međusobna zavisnost i nedeljivost svih aspekata ličnog identiteta svakog pojedinca_ke, uključujući seksualnu orijentaciju i rodni identitet.

Princip 2

PRAVO NA RAVNOPRAVNOST I ZAŠTITU OD DISKRIMINACIJE

Sva ljudska bića imaju pravo da uživaju sva ljudska prava bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Svim osobama mora da se osigura jednak zaštita prava i ravnopravnost pred zakonom, bez diskriminacije na bilo kakvoj osnovi. Zakonom mora da se zabrani svaki vid diskriminacije i da se garantuje svim osobama jednak i adekvatna zaštita od diskriminacije.

Diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta podrazumeva svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, koje ima za cilj ili posledicu poništavanje ili odstupanje od ravnopravnosti pred zakonom, jednak zakonske zaštite, te priznavanja, uživanja ili ostvarivanja na ravnopravnim osnovama svih ljudskih prava i sloboda. Diskriminacija zasnovana na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu može da bude, i često jeste, praćena diskriminacijom na drugim osnovama kao što su pol, rasa, dob, veroispovest, invaliditet, zdravstveni ili ekonomski položaj.

Države treba da:

- A. Usaglase principe ravnopravnosti i nediskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta sa svojim ustavom i domaćim zakonodavstvom, ukoliko to već nije urađeno, kroz adekvatne izmene i dopunei tumačenja zakonodavstva, čime će se garantovati primena ovih principa;
- B. Ukinu krivične i druge pravne odredbe kojima se nominalno i/ili u praksi zabranjuje seksualna aktivnost između osoba istog pola i dozvoljenestarosnedobi, i postave istu minimalnu dob za stupanje u seksualne odnose sa osobom istog i suprotnog pola;
- C. Usvoje odgovarajuće zakonske i ostale odredbe da zabrane i eliminišu diskriminaciju u javnoj i privatnoj sferi na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta;
- D. Preduzmu odgovarajuće mere kako bi se poboljšao položaj osoba različitih seksualnih orijentacija i rodnih identiteta, kako bi one mogle jednakо da uživaju i ostvaruju svoja ljudska prava. Takve mere

- neće biti smatrane za diskriminaciju;
- E. U svim svojim dogovorima na diskriminaciju osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, države trebada uzmu u obzir način na koji se ta diskriminacija ukršta sa drugim oblicima diskriminacije;
  - F. Preduzmu sve odgovarajuće mere, uključujući programe obuke i edukacije, kako bi se eliminisale predrasude, diskriminatorni stavovi i ponašanja zasnovana na ideji o inferiornosti ili superiornosti bilo koje seksualne orijentacije ili rodnog identiteta ili rodnog izražavanja.

Princip 3

PRAVO NA PRIZNAVANJE PRED ZAKONOM

Sve osobe imaju pravo da budu priznate pred zakonom. Osobe različitih seksualnih orijentacija i rodnih identiteta treba da uživaju puni pravni kapacitet u svim aspektima života. Seksualna orijentacija i rojni identitet svake osobe predstavlja sastavni deo njihove ličnosti i pripada jednom od osnovnih aspekata samoodređenja, dostojanstva i slobode. Nijedna osoba ne sme biti prisiljena da se podvrgne medicinskim procedurama, uključujući hiruršku promenu pola, sterilizaciju ili hormonsku terapiju, kao uslov za zakonsko priznavanje svog rodnog identiteta, niti sme da bude izložena pritisku da sakrije, potisne ili porekne svoju seksualnu orijentaciju i rojni identitet.

Države treba da:

- A. Osiguraju jednaku pravnu sposobnost svih osoba u građanskim pitanjima, bezdiskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, kao i mogućnost za ostvarenje te sposobnosti, uključujući pravo da sklapaju ugovore, da upravljaju, poseduju, stiču (uključujući i putem nasleđivanja), uživaju i raspolažu imovinom;
- B. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i druge mere u cilju poštovanja i priznavanja prava svake osobe na samoodređenje rodnog identiteta;
- C. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i druge mere da se prilikom izdavanja svih ličnih dokumenta na kojima je naznačen pol/rod – uključujući izvod iz matične knjige rođenih, pasoš, birački spisak i druga dokumenta – poštuje samoodređeni rojni identitet osobe;
- D. Učine navedene procedure efikasnim, pravičnim i nediskriminatornim kako bi se zaštitilo dostojanstvo i privatnost osoba na koje se odnose;
- E. Osiguraju da promena ličnih dokumenata bude prepoznata u svim slučajevima kada zakon nalaže identifikaciju ili razvrstavanje osoba na osnovu roda;
- F. Pokrenu ciljane programe kako bi se obezbedila socijalna pomoć za sve osobe koje prolaze kroz proces prilagođavanja pola ili operativne zahvate.

Princip 4

PRAVO NA ŽIVOT

Sve osobe imaju pravo na život. Nijedna osoba ne sme da bude lišena života po bilo kom osnovu, uključujući seksualnu orientaciju i rodni identitet. Smrtna kazna ne može da se izrekne nijednoj osobи za stupanje dobrovoljne seksualne odnose sa osobom dozvoljene starosne dobi ili na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta.

Države treba da:

- A. Ukinu sve oblike zločina koji imaju svrhu ili ishod da zabrane dobrovoljne seksualne odnose između osoba istog pola, dozvoljene starosne dobi, i dok se takve odredbe ne ukinu, da ne izriču smrtnu kaznu osobama koje su po tom osnovu osuđene;
- B. Ukinu smrtne kazne i oslobođe sve one koji čekaju izvršenje kazne za počinjenadebla koja se odnose na dobrovoljne seksualne odnose između ljudi dozvoljene starosnedobi;
- C. Obustave sve napade, koje je država omogućila ili odobrila, na živote osoba na osnovu njihove seksualne orientacije ili rodnog identiteta, i osiguraju da svi takvi napadi, sprovedeni od strane državnih zvaničnika ili od strane individua ili grupe, budu odlučno ispitani, i da u slučajevima kada postoje dokazi bude sprovedeno krivično gonjenje, suđenje i izricanje kazni odgovornim osobama.

Princip 5

PRAVO NA BEZBEDNOST OSOBE

Svaka osoba bez obzira na seksualnu orientaciju ili rodni identitet ima pravo na bezbednost i zaštitu od države od nasilja i nanošenja telesnih povreda, bilo od strane državnih službenika/ca ili od strane bilo koje individue ili grupe.

Države treba da:

- A. Preduzmu sve potrebne zakonodavne i druge mere da spreče i obezbede zaštitu od svih oblika nasilja i uznemiravanja povezanih sa seksualnom orientacijom i rodnim identitetom;
- B. Preduzmu sve potrebne zakonodavne mere da odgovarajuće krivične sankcije za nasilje, pretnju nasiljem, podsticanje nasilja ili uznemiravanje, zasnovano na seksualnoj orientaciji ili rodnom identitetu bilo koje osobe ili grupe osoba, u svim sferama života, uključujući i porodicu;
- C. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i ostale mere kako bi osigurale da seksualna orientacija ili rojni identitet žrtve ne mogu da se iskoriste za opravdavanje ili ublažavanje takvog nasilja;

D. Obezbede da se svi slučajevi takvog nasilja odlučno ispitaju, i da se u slučajevima gde se pronađu odgovarajući dokazi, odgovorne osobekrivično gone,daim se sudi i dabudupropisnokažnjene, kao i da se žrtvama obezbedi adekvatan pravni lek, uključujući kompenzaciju;

E. Pokrenu kampanje podizanja svesti koje će biti usmerene na širu javnost kao i na stvarne i potencijalne počinioce nasilja, u cilju razbijanja predrasuda koje se nalazeu osnovi svakog nasilja u vezi sa seksualnom orijentacijom i rodnim identitetom.

Princip 6

PRAVO NA PRIVATNOST

Sve osobe, bez obzira na seksualnu orijentaciju ili rodni identitet, imaju pravo da ne budu izložene neželjenom mešanju u svoju privatnost, porodicu, dom ili korespondenciju, kao i na zaštitu od nezakonitog napada na njihovu čast i ugled. Pravo na privatnost obično uključuje i pravo na izbor osobe da otkrije ili ne otkrije informacije koje se odnose na njenu seksualnu orijentaciju ili rodni identitet,kao i na odluke koje se tiču njenog tela i dobrovoljnih seksualnih ili drugih odnosa sa drugim ljudima.

Države treba da:

- A. Preduzmu sve neophodne zakonodavne, administrativne mере kako bi se obezbedilo pravo svake osobe, bez obzira na njenu seksualnu orijentaciju ili rodni identitet, da uživa pravo na privatnost, intimne odnose, uključujući i dobrovoljne seksualne odnose sa osobama koje su dozvoljene starosne dobi, bez neželjenog mešanja;
- B. Ukinu sve zakone koji kriminalizuju dobrovoljne seksualne odnose između osoba istog pola dozvoljene starosne dobi i izjednačedozvoljenu starosnudob zastupanje seksualne odnose sa osobama istog i suprotnog pola;
- C. Osiguraju da se krivične i druge pravne odredbe opšte primene *de facto* ne koriste kako bi se kriminalizovali dobrovoljni seksualni odnosi između osoba istog pola koje ispunjavaju uslov minimalne starosne dobi za stupanje u seksualne odnose;
- D. Ukinu bilo koji zakoni kojim se zabranjuje iliosuđujeslobodnoispoljavanje rodnog identiteta, uključujući način oblačenja, govora ili ponašanja, ili kojim se negira pravo pojedinca da menja izgled svog tela kao vid ispoljavanja rodnog identiteta;
- E. Oslobode sve one koji su u pritvoru ili su pritvoreni na osnovu izrečene krivične presude, ukoliko se njihov pritvor odnosi na dobrovoljne seksualne odnose sa osobama koje su dozvoljene starosne dobi ili na rodni identitet;
- F. Osiguraju pravo svih osoba da slobodno biraju kada će, kome i na koji način otkriti informacije o svojoj seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu, i zaštite sve osobe od arbitrarnog ili neželjenog razotkrivanja, ili pretnje otkrivanja takvih informacija od strane drugih.

Princip 7

PRAVO NA SLOBODU OD NEOSNOVANOG LIŠAVANJA SLOBODE

Niko ne smije biti izložen neosnovanom hapšenju ili pritvaranju. Hapšenje ili pritvaranje osobe zbog seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, bilo putem sudskog naloga ili na neki drugi način, neosnovano je. Sve osobe u pritvoru, bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju ili rodni identitet, imaju jednako pravo da budu informisane o razlozima hapšenja i prirodi svih optužbi koje su podignute protiv njih, da se u najkraćem roku izvedu pred sud i da se u sudskom postupku utvrди zakonitost pritvora, bez obzira da li je osoba optužena za neko krivično delo ili ne.

Države treba da:

- A. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i druge mere kako seksualna orijentacija ili rodni identitet ne bi mogli ni pod kojim okolnostima da postanu osnova za pritvor ili hapšenje, uključujući i ukidanje nejasno formulisanih odredbi krivičnog zakona kojima se podržava diskriminaciona primena ili na neki drugi način omogućava hapšenje zasnovano na predrasudama;
- B. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i ostale mere da obezbede svim osobama koje su uhapšene, bez obzira na njihovu seksualnu orijentaciju ili rodni identitet, jednakopravo da budu informisane o razlogu hapšenja i prirodi optužbi protiv njih, bilo dasu optužene ili ne, da se bez odlaganja izvedu pred sudskog činovnika i da se sproveđe sudski postupak i utvrди zakonitost pritvora;
- C. Pokrenu programe obuke i podizanja svesti kako bi edukovali policiju i ostalo osoblje koje sprovodi zakon o zabrani neosnovanog hapšenja i pritvaranja osoba na osnovu njihove seksualne orijentacije ili rodnog identiteta;
- D. Vode tačnu i redovnu evidenciju svih hapšenja i pritvaranja, navodeći datum, mesto i razlog pritvaranja, i obezbedenadzorskih mesta pritvora od strane nezavisnih, stručnih tela čija je nadležnost da identifikuju hapšenja i pritvaranja kako mogu da budu motivisane seksualnom orijentacijom ili rodnim identitetom neke osobe.

Princip 8

PRAVO NA PRAVIČNO SUĐENJE

Svako ima pravo na pravično i javno saslušanje u razumnom roku pred nezavisnim i nepristrasnim sudom, ustanovljenim po zakonu koji će odlučivati o pravima i obavezama po slovu zakona, ili o krivičnoj optužbi protiv osobe, bez predrasuda ili diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu.

Države treba da:

- A. Preduzmu sve neophodne zakonodavne, administrativne i druge mere da se spreče i eliminišu predrasude na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta u bilo kojoj fazi sudskog procesa, u građanskim i krivičnim postupcima i svim ostalim sudskim i administrativnim postupcima kojima se određuju prava i obaveze, kao i da obezbede da se ničiji kredibilitet ili karakter, bilo kao stranek, svedoka, advokata ili donosioca odluke ne dovede u pitanje zbog njihove seksualne orijentacije ili rodnog identiteta;
- B. Preduzmu sve neophodne i razumne mere kako bi se zaštitile osobe od krivičnog gonjenja ili građanskih parnica motivisanih potpuno ili delimično predrasudama u pogledu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

Princip 9

PRAVO NA HUMANO POSTUPANJE U PRITVORU

Sve osobe lišene slobode treba da budu tretirane humano i uz puno poštovanje njihovog ljudskog dostojanstva. Seksualna orijentacija i rodni identitet su sastavni deo ličnog dostojanstva svih ljudi.

Države treba da:

- A. Osiguraju dasesmeštanjem upravitvorizbegnedaljam marginalizacija osobana osnovu njihove seksualne orijentacije ili rodnog identiteta ili izlaganje nasilju, maltretiranju ili psihološkom, mentalnom ili seksualnom zlostavljanju;
- B. Obezbede adekvatan pristup zdravstvenoj nezi i savetovanju prilagođenom potrebama onih u pritvoru, uzimajući u obzir posebne potrebe osoba na osnovu njihove seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, uključujući i potrebe vezane za reproduktivno zdravlje, pristup informacijama o HIV-u/AIDS-u i terapiji, kao i pristup hormonskoj ili drugim terapijama, te medicinskom tretmanu za prilagođavanje pola, ukoliko je to traženo;
- C. Obezbede, u meri u kojoj je to moguće, da svi zatvorenici eučestvuju u određivanju mesta pritvora, u skladu sa svojom seksualnom orijentacijom i rodnim identitetom;
- D. Uspostave zaštitne mere rezerve zatvorenike_ekoji_esu izloženi_enasilju ili zlostavljanju na osnovu seksualne orijentacije, rodnog identiteta ili rodnog izražavanja i da obezbede, u meri u kojoj je to izvodivo, da takve zaštitne mere ne prouzrokuju veća ograničenja njihovih prava od onih koja se inače odnose na zatvorsku populaciju;
- E. Osiguraju da se bračne neposete, kada su dozvoljene, odobravaju jednako i s novim masivim zatvorenicima_ama i pritvorenicima_ama, bez obzira na rod njihovih partnera_ki;

F.Obezbede nezavisan monitoring prostorija u kojima su pritvorenici_e i zatvorenici_e od strane državnih tela kao i nevladinih organizacija, uključujući organizacije koje rade u oblasti seksualne orijentacije i rodnog identiteta.

G. Pokrenu programe obuke i podizanja svesti za osoblje koje radi u kaznenim institucijama i sve ostale službenike_ce u javnom i privatnom sektoru koji su uključeni u rad sa zatvorenicima_ama, na temu međunarodnih standarda ljudskih prava i principarnopravnosti i nediskriminacije, koji se između ostalog odnose i na osobe drugačije seksualne orijentacije i rodnog identiteta.

Princip 10

PRAVO NA SLOBODU OD MUČENJA I OKRUTNOG, NEHUMANOG ILI PONIŽAVAJUĆEG POSTUPANJA ILI KAŽNJAVANJA

Svako ima pravo na slobodu od mučenja i okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja po bilo kojem osnovu, uključujući i seksualnu orijentaciju ili rodni identitet.

Države treba da:

- A. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i druge mere da spreče i obezbede zaštitu od mučenja i okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja motivisanog seksualnom orijentacijom ili rodnim identitetom žrtve, te da spreče podsticanje na takvo postupanje;
- B. Preduzmu sve razumne korake da identifikuju žrtve mučenja i okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja motivisanog seksualnom orijentacijom ili rodnim identitetom, i da ponude odgovarajuće pravne lekove, uključujući i reparaciju, te medicinsku i psihološku pomoć, ukoliko je potrebno;
- C. Pokrenu programe obuke i podizanja svesti zaposlenika_ca u policiji, zatvorskog osoblja i svih ostalih službenika_ca u javnom i privatnom sektoru koji su na pozicijama sa kojih mogu da izvrše ili da spreče takva dela.

Princip 11

PRAVO NA ZAŠTITU OD SVIH OBLIKA EKSPLOATACIJE, PRODAJE I TRGOVINE LJUDSKIM BIĆIMA

Svako ima pravo na zaštitu od trgovine ljudima, prodaje i svih oblika eksplatacije uključujući, ali ne ograničavajući se na, seksualnu eksplataciju na osnovu stvarne ili prepostavljene seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Mere za sprečavanje trgovine ljudima treba da obuhvate sve faktore koji povećavaju ranjivost određene grupe, uključujući razne oblike neravnopravnosti i diskriminacije

na osnovu stvarne ili prepostavljene seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, ili ispoljavanja takvih ili drugih identiteta. Takve mere ne smeju da budu u suprotnosti sa ljudskim pravima osoba koje su pod rizikom da postanu žrtve trgovine ljudima.

Države treba da:

- A. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i ostale mere prevencije i zaštite u pogledu trgovine, prodaje i svih oblika eksploracije ljudi uključujući, ali ne ograničavajući se na, seksualnu eksploraciju na osnovu stvarne ili prepostavljene seksualne orijentacije ili rodnog identiteta;
- B. Obezbede da takvi zakoni ili mere ne kriminalizuju i ne stigmatizuju ponašanje, ili na bilo koji način da ne pogoršaju situaciju osoba koje su pod rizikom da postanu žrtve takvih praksi;
- C. Uspostave pravne, socijalne obrazovnemere, usluge i programe za rešavanje problema koji povećavaju izloženost trgovini ljudima, prodaji i svim oblicima eksploracije uključujući, ali ne ograničavajući se na, seksualnu eksploraciju na osnovu stvarne ili prepostavljene seksualne orijentacije ili rodnog identiteta; među tim problemima su isključenost, diskriminacija, odbacivanje od strane porodice ili kulturne zajednice, nedostatak finansijske nezavisnosti, beskućništvo, diskriminatorski društveni stavovi koji dovode do niskog samopoštovanja, i nedostatak zaštite od diskriminacije kada je reč o pristupu stanovanju, zapošljavanju i socijalnim uslugama.

Princip 12

PRAVO NA RAD

Svako ima pravo na pristojan i produktivan rad, na pravične i zadovoljavajuće uslove rada i na zaštitu od nezaposlenosti, bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

Države treba da:

- A. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i druge mere za otklanjanje zabranu diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta pri zapošljavanju u javnim i privatnim ustanovama, kao i pri stručnom usavršavanju, zapošljavanju, unapređenju, otpuštanju, uslovima zapošljavanja i dobijanju naknada;
- B. Eliminišu svaku diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta kako bi se osigurale jednakе mogućnosti zapošljavanja i napredovanja u svim oblastima javnog rada, uključujući državne službe na svim nivoima i vršenje državnih funkcija, te služenje u policiji i vojsci, te da obezbede odgovarajuću obuku i programe za podizanje svesti u borbi protiv diskriminatorskih stavova.

Princip 13

PRAVO NA SOCIJALNO OSIGURANJE I DRUGE MERE SOCIJALNE ZAŠTITE

Svako ima pravo na socijalno osiguranje i druge mere socijalne zaštite, bez diskriminacije na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta.

Države treba da:

- A. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i druge mere kako bi obezbedile jednak pristup, bez diskriminacije na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta, socijalnom osiguranju i drugim merama socijalne zaštite, uključujući naknade, roditeljski dopust, naknade za vreme nezaposlenosti, zdravstveno osiguranje i negu ili beneficije (uključujući promenu tela u vezi sa rodnim identitetom), druge vrste socijalnog osiguranja, porodične naknade, naknadu pogrebnih troškova, penzije i naknade u slučajevima smrti ili bolesti supružnika_ice ili partnera_ke;
- B. Osiguraju da deca nisu izložena bilo kojem obliku diskriminacije u okviru sistema socijalnog osiguranja ili prilikom dobijanja socijalne zaštite i socijalne pomoći na osnovu njihove seksualne orientacije ili rodnog identiteta, ili seksualne orientacije i rodnog identiteta bilo kog člana_ice njihove porodice;
- C. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i druge mere da obezbede pristup strategijama i programima za smanjenje siromaštva, bez diskriminacije na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta.

Princip 14

PRAVO NA ADEKVATAN ŽIVOTNI STANDARD

Svako ima pravo na adekvatan životni standard, uključujući odgovarajuću ishranu, ispravnu vodu za piće, sanitarije i adekvatnu odeću, kao i na kontinuirano poboljšanje životnih uslova, bez diskriminacije na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta.

Države treba da:

- A. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i druge mere kako bi obezbedile jednak pristup, bez diskriminacije na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta, odgovarajućoj ishrani, ispravnoj vodi za piće, sanitarijama i adekvatnoj odeći.

Princip 15

PRAVO NA ADEKVATNO STANOVANJE

Svako ima pravo na odgovarajuće stanovanje, uključujući zaštitu od deložacije, bez diskriminacije na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta.

Države treba da:

- A. Preduzmu sve neophodne zakonodavne, administrativne i ostale mere da obezbede siguran zakup i pristup povoljnom, prikladnom, pristupačnom, kulturološki odgovarajućem i bezbednom stanovanju, uključujući skloništa i druge prostorije u slučaju vanrednih situacija, bez diskriminacije na osnovu seksualne orientacije, rodnog identiteta ili bračnog ili porodičnog statusa;
- B. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i druge mere kako bi se zabranila deložacija kojom se krše međunarodne obaveze zaštite ljudskih prava i obezbedila dostupnost adekvatnih i efikasnih pravnih ili drugih odgovarajućih lekova koji bi bili na raspolaganju svakoj osobi koja tvrdi da joj je pravo na zaštitu od deložacije povređeno ili je pod pretnjom kršenja, uključujući i pravo na preseljenje, što podrazumeva i pravo na alternativni, bolji ili jednako dobar posed i adekvatno stanovanje, bez diskriminacije na osnovu seksualne orientacije, rodnog identiteta ili bračnog ili porodičnog statusa;
- C. Obezbede jednak prava vlasništva nad zemljištem ili kućom, te pravo na nasleđivanje bez diskriminacije na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta;
- D. Uspostave socijalne programe, uključujući i programe podrške, kako bi se odgovorilo na faktore koji se odnose na seksualnu orientaciju i rodni identitet, a koji povećavaju rizik od beskućništva, posebno za decu i mlade, uključujući društvenu isključenost, nasilje u porodici i druge oblike nasilja, diskriminaciju, nedostatak finansijske nezavisnosti i odbacivanje od strane porodice ili kulturne zajednice, kao i da promovišu programe podrške u lokalnoj zajednici i bezbednost;
- E. Obezbede obuku i programe podizanja svesti kako bi sve institucije postale svesnije i osetljivije na potrebe onih koji se suočavaju sa beskućništvom ili socijalnom isključenošću usled drugačije seksualne orientacije ili rodnog identiteta.

Princip 16

PRAVO NA OBRAZOVANJE

Svako ima pravo na obrazovanje bez diskriminacije na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta, ili u vezi s tim.

Države treba da:

- A. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i ostale mere kako bi obezbedile jednak pristup obrazovanju i jednak tretman učenika_ca, osoblja i nastavnika_ca u obrazovnomsistemu, bezdiskriminacija osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta;
- B. Usmeravaju sistem obrazovanja na razvoj ličnosti svakog učenika_ice, njihovih talenata i puno ostvarenje njihovih mentalnih i fizičkih sposobnosti, i da sistem obrazovanja odgovara na potrebe učenika_casvih seksualnih orijentacija i rodnih identiteta;
- C. Obezbede da se unutar obrazovnog sistema razvija poštovanje ljudskih prava i poštovanje roditelja i članova_ica porodice svakog učenika_ce, njihovog kulturnog identiteta, jezika i vrednosti, u duhu razumevanja, mira, tolerancije i ravnopravnosti, uzimajući u obzir i poštovanje drugačije seksualne orijentacije ili rodnog identiteta;
- D. Obezbede da se obrazovne metode, nastavni programi i ostali resursi koriste u cilju boljeg razumevanja i poštovanja, između ostalog, različitih seksualnih orijentacija i rodnih identiteta, uključujući i posebne potrebe učenika_ca, njihovih roditelja i članova porodice koje proizlaze iz ovog osnova;
- E. Kroz zakone i politike obezbede adekvatnu zaštitu učenika_ca, osoblja i nastavnika_ca različitih seksualnih orijentacija i rodnih identiteta protiv svih oblika socijalne isključenosti i nasilja u školskom okruženju, uključujući i maltretiranje i zlostavljanje;
- F. Zaštite učenike_cekoji_e su izloženi_e takvom vidu nasilja a da ih se time dodatno ne marginalizuje niti izdvaja, te da utvrde i sprovedu ono što je u njihovom najboljem interesu.
- G. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i druge mere da osiguraju sprovođenje discipline u obrazovnim institucijama u skladu sa ljudskim dostojanstvom, bez diskriminacije ili kažnjavanja učenika_ca na osnovu njihove seksualne orijentacije, rodnog identiteta ili izražavanja seksualne orijentacije i rodnog identiteta;
- H. Obezbede pristup i mogućnost celoživotnog učenja svim osobama, bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, uključujući i odrasle koji su već pretrpeli takve oblike diskriminacije u obrazovnom sistemu.

Princip 17

PRAVO NA NAJVIŠI MOGUĆI STANDARD ZDRAVLJA I ZDRAVSTVENE ZAŠTITE

Svako ima pravo na najviši mogući standard fizičkog i mentalnog zdravlja, bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Seksualno reproduktivno zdravlje ključne su komponente ovog prava.

Države treba da:

- A. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i ostale mere da obezbede uživanje prava na najviši mogući standard zdravlja i zdravstvene zaštite svim osobama, bez diskriminacije na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta;
- B. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i ostale mere kako bi svim osobama osigurale jednak pristup zdravstvenim ustanovama, robama i uslugama, uključujući i one koje se odnose na seksualno i reproduktivno zdravlje, kao i uvid u medicinske kartone, bez diskriminacije na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta;
- C. Obezbede da se zdravstvene ustanove, robe i usluge razvijaju sa ciljem unapređivanja zdravstvenog stanja i odgovaranja na potrebe svih osoba, bez diskriminacije na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta ili u vezi sa seksualnom orientacijom i rodnim identitetom, kao i da se medicinski kartoni svih osoba tretiraju sa strogom poverljivošću;
- D. Razvijaju i sprovode programe zarešavanje problem diskriminacije, predrasuda i ostalih društvenih faktora koji podrivaju zdravlje osoba usled njihove seksualne orientacije ili rodnog identiteta;
- E. Osiguraju da svi ljudi budu informisani i osnaženi kako bi mogli samostalno da donose odluke koje se tiču njihovog medicinskog lečenja i zdravstvene nege, te kako bi mogli da daju svoj pristanak na osnovu podrobnih informacija, bez diskriminacije na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta;
- F. Obezbede da se unutar svih programa seksualnog i reproduktivnog zdravlja, obrazovanja, prevencije, nege i lečenja priznaje i poštuje raznovrsnost seksualne orientacije i rodnog identiteta, te da ovi programi budu podjednako dostupni svima, bez diskriminacije;
- G. Omoguće adekvatan i nediskriminatoran tretman, negu i pomoć za osobе koje su u procesu prilagođavanja pola;
- H. Obezbede da svi zaposleni u zdravstvenim ustanovama postupaju sa pacijentima_kinjama i njihovim partnerima_kama bez diskriminacije na osnovu njihove seksualne orientacije ili rodnog identiteta, uključujući i priznavanje statusa najbližeg srodnika;
- I. Usvoje politike i programe obrazovanja i obuke neophodne za osposobljavanje svih zaposlenih u zdravstvenim ustanovama kako bi mogli da pruže najviši mogući standard zdravstvene zaštite svim pacijentima_kinjama, uz puno poštovanje svačije seksualne orientacije i rodnog identiteta.

Princip 18

ZAŠTITA OD MEDICINSKIH ZLOUPOTREBA

Nijedna osoba ne može protiv svoje volje da bude podvrgnuta bilo kojem obliku medicinskog ili psihološkog tretmana, procedure ili testiranja i ne može da joj se ograniči pristup medicinskim

uslugama na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Bez obzira na klasifikacije kojima se tvrdi drugačije, seksualna orijentacija i rodni identitet sami po sebi ne predstavljaju zdravstveni problem i ne smeju da se pokušavaju lečiti ili potisnuti.

Države treba da:

- A. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i druge mere kako bi osigurale punu zaštitu od štetnih medicinskih praksi baziranih na seksualnoj orijentaciji, rodnom identitetu ili stereotipima proizašlim iz kulturno-ističkih normi vezanih za ponašanje, fizički izgled ili percepcije o rodu;
- B. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i druge mere kako bi osigurali da nijednom detetu ne može medicinskim zahvatom nepovratno da se izmeni rodni identitet bez prethodno datog punog, informisanog i slobodnog pristanka deteta u skladu sa njegovim godinama i zrelošću, i da se u svim zahvatima koja se odnose na decu lekari rukovode onim što je u najboljem interesu deteta;
- C. Uspostave mehanizme zaštite dece kako ona ne bi bila u opasnosti da budu podvragnuta medicinskim zloupotrebljavanjima;
- D. Obezbede zaštitu svih osoba različitih seksualnih orijentacija i rodnih identiteta od nehumanih i prisilnih medicinskih postupaka ili istraživanja, uključujući vakcinisanje, lečenje, mikrobicide za HIV/AIDS ili druge bolesti;
- E. Ispitaju i izmene sve odredbe ili programe finansiranja zdravstvenih usluga, uključujući i razvojne programe, kojim bi mogle da se promovišu, olakšaju ili na bilo koji drugi način omoguće takve zloupotrebe;
- F. Obezbede da se nijednim medicinskim ili psihološkim tretmanom ili savetovanjem, eksplisitno niti implicitno, seksualna orijentacija i rodni identitet ne tretiraju kao bolest koju je potrebno lečiti ili potisnuti.

Princip 19

PRAVO NA SLOBODU MIŠLJENJA I IZRAŽAVANJA

Svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja bez obzira na seksualnu orijentaciju ili rodni identitet. Ovo podrazumeva izražavanje identiteta ili ličnosti kroz govor, ponašanje, oblačenje, telesne karakteristike, izbor imena ili na bilo koji drugi način, kao i slobodu da se traže, primaju i šire informacije i ideje svih vrsta, uključujući i one koje se odnose na ljudska prava, seksualnu orijentaciju i rodni identitet, putem svih sredstava i bez obzira na granice.

Države treba da:

- A. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i druge mere kako bi obezbedile puno uživanje slobode mišljenja i izražavanja, uz poštovanje prava i slobodadrugih ljudi, bezdiskriminacijena osnovno seksualne orientacije ili rodnog identiteta, uključujući primanje prenošenje informacija i ideja u vezi sa seksualnom orientacijom i rodnim identitetom, kao i onih informacija koje se odnose na pravno zastupanje, objavljivanje materijala, organizaciju ili učešće na konferencijama, širenje i slobodan pristup informacijama o sigurnom seksu;
- B. Obezbede pluralistički i nediskriminacioni program i organizaciju državnih medija u pogledu seksualne orientacije i rodnog identiteta, kao i zaštitu od diskriminacije pri zapošljavanju i unapređivanju u tim institucijama;
- C. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i druge mere kako bi osigurale puno uživanje slobode mišljenja i izražavanja identiteta ili ličnosti kroz govor, ponašanje, oblačenje, telesne karakteristike, izbor imena ili na bilo koji drugi način;
- D. Obezbede da se pojmovi javnog reda, javnog morala, javnog zdravlja i javne bezbednosti ne koriste na način da diskriminišu ili ograničavaju slobodu mišljenja i izražavanja kojima se afirmira postojanje različitih seksualnih orientacija i rodnih identiteta;
- E. Obezbede da ostvarivanje slobode mišljenja i izražavanja ne krši prava i slobode ljudi drugačijih seksualnih orientacija i rodnih identiteta;
- F. Obezbede da sveosobe, bez obzira na njihovu seksualnu orientaciju ili rojni identitet, imaju jednak pristup informacijama i idejama, kao i pravo na učešće u javnim raspravama.

Princip 20

PRAVO NA SLOBODU MIRNOG OKUPLJANJA I UDRUŽIVANJA

Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja, uključujući mirne demonstracije, bez obzira na seksualnu orientaciju ili rojni identitet. Svi ljudi mogu slobodno i bez diskriminacije da osnivaju udruženja koja će se baviti pitanjima seksualne orientacije ili rodnog identiteta, kao i udruženja koja će distribuirati informacije osobama ili o osobama različitih seksualnih orientacija ili rodnih identiteta, i zastupati njihova prava.

Države treba da:

- A. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i druge mere kako bi osigurale pravo na mirno organizovanje, okupljanje, udruživanje i zastupanje u vezi sa temama seksualne orientacije i rodnog identiteta, i da osiguraju pravno priznanje takvih udruženja i organizacija, bez diskriminacije na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta;

- B. Posebno osiguraju da se pojmovi javnog reda, javnog morala, javnog zdravlja i javne bezbednosti ne koriste u svrhu ograničavanja prava na mirna okupljanja i udruživanja kojima se afirmiše različitost seksualnih orientacija ili rodnih identiteta;
- C. Ni pod kakvim okolnostima ne ometaju ostvarivanje pravanamirno okupljanje i udruživanje osoba na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta, te da prilikom ostvarivanja prava na okupljanje i udruživanje tim osobama osiguraju adekvatnu policijsku zaštitu, kao i ostale mere zaštite od fizičkog nasilja ili zlostavljanja;
- D. Pokrenu programe obuke i podizanja svesti zaposlenih u telima za sprovođenje zakona i drugih relevantnih državnih službenika_ca, kako bi oni mogli da pruže adekvatnu zaštitu;
- E. Osiguraju da pravila o objavljuvanju informacija za dobrovoljna udruženja i grupe u praksi ne dovode do diskriminacije udruženja i organizacija koje se bave pitanjima seksualne orientacije i rodnog identiteta, kao ni njihovih članova_ica.

Princip 21

PRAVO NA SLOBODU MISLI, SAVESTI I VEROISPLOVOSTI

Svako ima pravo na slobodu misli, savestii veroispovesti, bez obzira na seksualnu orientaciju ili rojni identitet. Država ne može da se poziva na ovo pravo kako bi opravdala zakone, politike ili prakse kojima se uskraćuje jednak zakonska zaštita svim ljudima, odnosno kojima se vrši diskriminacija na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta.

Države treba da:

- A. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i druge mere kako bi osigurale pravo svih ljudi, bez obzira na njihovu seksualnu orientaciju ili rojni identitet, da manifestuju verska i neverska ubeđenja, samostalno ili u zajednici sa drugima, da budu slobodni od mešanja u svoja ubeđenja i da budu slobodni od prisilnog nametanja ubeđenja;
- B. Obezbede da se izražavanje, praktikovanje i promovisanje različitih mišljenja, shvatanja i ubeđenja u vezi sa seksualnom orijentacijom ili rodnim identitetom ne kosi sa ljudskim pravima.

Princip 22

PRAVO NA SLOBODU KRETANJA

Svako ima pravo na slobodu kretanja i prebivanja unutar granica pojedine države, bez obzira na seksualnu orientaciju ili rojni identitet. Seksualna orientacija i rojni identitet nikada ne mogu da predstavljaju osnov za ograničavanje ili sprečavanje ulaska, izlaska ili povratka iz bilo koje države ili u bilo koju državu, uključujući i sopstvenu.

Države treba da:

- A. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i druge mere kako bi svim ljudima moglo da garantuju pravo na slobodu kretanja i prebivanja bez obzira na seksualnu orijentaciju ili rodni identitet.

Princip 23

PRAVO NA AZIL

Svako ima pravo da traži i uživa u drugim zemljama utočište od progona, uključujući i progone u vezi sa seksualnom orijentacijom i rodnim identitetom. Država ne sme da vrati, protera ili izruči osobu bilo kojoj državi u kojoj bi ta osoba mogla da se suoči sa osnovanim strahom od torture, progona, ilibilo kog drugog oblika okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja zbog svoje seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

Države treba da:

- A. Preispitaju, izmene i donesu zakone kojima će osnovani strah od progona zbog seksualne orijentacije ili rodnog identiteta biti priznat kao osnov za priznavanje izbegličkog statusa i davanje azila;
- B. Obezbede da nijedna javna politika, zakon ili pravna praksa ne diskriminiše tražioca_teljku azila na osnovu njegove/njene seksualne orijentacije ili rodnog identiteta;
- C. Obezbede da nijedna osoba ne bude premeštena, proterana ili izručena bilo kojoj državi u kojoj bi ta osoba mogla da se suoči sa osnovanim strahom odtorture, progona, ilibilo kog drugog oblika okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja zbog svoje seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

Princip 24

PRAVO NA ZASNIVANJE PORODICE

Svako ima pravo na zasnivanje porodice, bez obzira na seksualnu orijentaciju ili rodni identitet. Porodice postoje u različitim oblicima. Nijedna porodica ne sme biti izložena diskriminaciji na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta nekog od njenih članova_ica.

Države treba da:

- A. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i druge mere kako bi osigurale pravo na zasnivanje porodice, uključujući i pristup usvajanju ili asistiranoj reprodukciji (što podrazumeva i

- veštačku oplodnju), bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta;
- B. Osiguraju da se zakonima i politikama priznaju različiti oblici porodice, uključujući i one koje nisu definisane poreklom ili bračnom zajednicom, i preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i ostale mere kako nijedna porodica ne bi bila izložena diskriminaciji na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta nekog od njenih članova_ica, uključujući i diskriminaciju u sferi socijalne zaštite i naknada, zapošljavanja i imigracije;
  - C. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i ostale mere kako bi osigurale da u svim situacijama prilikom donošenja odluka koje se tiču deteta, bez obzira na to da li ih donose javne ili privatne institucije za socijalnu zaštitu, sudovi, administrativna ili zakonodavna tela, ono što je u najboljem interesu deteta bude od presudnog značaja, te da se seksualna orijentacija ili rođni identitet deteta ili bilo kojeg člana_ice porodice ili druge osobe ne smatra nespojivim sa onim što je u najboljem interesu deteta;
  - D. U svim situacijama ili odlukama koje se tiču deteta daju mogućnost detetu koji je sposobno da formira lični stav da slobodno iznese svoje mišljenje, i da se to mišljenje uzme u obzir u skladu sa godinama i zrelošću deteta;
  - E. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i druge mere kako bi obezbedile da u državama koje priznaju brakove ili registrovana partnerstva između osoba istog pola, sva prava, privilegije ili obaveze koje važe za brakove ili registrovana partnerstva između osoba različitog pola budu jednakost dostupne onima koji su u braku ili registrovanom partnerstvu sa osobom istog pola;
  - F. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i ostale mere kako bi osigurale da sve obaveze, prava, privilegije ili beneficije koje stoje na raspolaganju nevenčanim partnerima različitog pola budu podjednako dostupne nevenčanim partnerima_kama istog pola;
  - G. Obezbede da brak i ostala pravno priznata partnerstva mogu da se sklope samo uz punu i slobodno izraženu saglasnost budućih supružnika ili partnera_ki.

Princip 25

PRAVO NA UČEŠĆE U JAVNOM ŽIVOTU

Svaki građanin i svaka građanka imaju pravo da učestvuju u vođenju javnih poslova, uključujući pravo da budu birani na javnu funkciju, da učestvuju u formulisanju politika koje se odnose na opšte blagostanje, kao i da imaju jednak pristup javnoj službi na svim nivoima i postavljanju na javne funkcije, uključujući službu u policiji i vojsci, bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

Države treba da:

- A. Pregledaju, izmene i donesu zakone kako bi obezbedile puno uživanje prava na učešće u javnom i političkom životu i poslovima na svim nivoima državne službe, i zapošljavanje na javnim funkcijama, uključujući i službu u policiji i vojsci, bez diskriminacije u odnosu na seksualnu orijentaciju i rodni identitet i uz puno poštovanje seksualne orijentacije i rodnog identiteta svake osobe;
- B. Preduzmu sve odgovarajuće mere za eliminisanje stereotipa i predrasuda o seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu koji sprečavaju ili ograničavaju učešće u javnom životu;
- C. Osiguraju pravo svake osobe da slobodno učestvuje u donošenju politika koje se odnose na njihovo blagostanje, bez diskriminacije i uz puno poštovanje njihove seksualne orijentacije i rodnog identiteta.

Princip 26

PRAVO NA UČEŠĆE U KULTURNOMŽIVOTU

Svako ima pravo da slobodno učestvuje u kulturnom životu, bez obzira na seksualnu orijentaciju ili rodni identitet, i da učešćem u kulturnom životu slobodno izražava različitost seksualne orijentacije i rodnog identiteta.

Države treba da:

- A. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i ostale mere kako bi svim ljudima omogućile jednakopravno učešće u kulturnom životu, bez obzira na seksualnu orijentaciju ili rodni identitet, i uz puno poštovanje njihove seksualne orijentacije i rodnog identiteta;
- B. Podstiću dijalog i uzajamno poštovanje između pristalica različitih kulturnih grupa unutar države, uključujući grupe koje imaju različite poglede na seksualnu orijentaciju i rodni identitet, uz dosledno poštovanje ljudskih prava navedenih u ovim principima.

Princip 27

PRAVO NA PROMOCIJU LJUDSKIH PRAVA

Svako ima pravo da samostalno ili u zajednici s drugima promoviše zaštitu i ostvarivanje ljudskih prava na nacionalnom i međunarodnom nivou, bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Ovo uključuje i aktivnosti usmerene na promociju i zaštitu prava osoba različitih seksualnih orijentacija i rodnih identiteta, kao i pravo da se razvijaju nove norme ljudskih prava, da se o njima raspravlja, te da se zagovara njihovo usvajanje.

Države treba da:

- A. Preduzmu sve potrebne zakonodavne, administrativne i ostale mere kako bi stvorile povoljan ambijent za aktivnosti usmerene na promociju, zaštitu i ostvarivanje ljudskih prava, uključujući prava koja se odnose na seksualnu orijentaciju i rodni identitet;
- B. Preduzmu sve odgovarajuće mere kako bi se suzbili postupci ili kampanje usmerene protiv branilaca_teljki ljudskih prava koji_e se bave pitanjima seksualne orijentacije i rodnog identiteta, kao i one usmerene protiv branilaca_teljki različitih seksualnih orijentacija i rodnih identiteta;
- C. Obezbede da branioci_teljke ljudskih prava, nezavisno od njihove seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, i bez obzira na oblast ljudskih prava kojom se bave, uživaju nediskriminoran pristup, učešće i komunikaciju sa nacionalnim i međunarodnim organizacijama za ludska prava;
- D. Obezbede zaštitu braniocima_teljkama ljudskih prava koji_e rade u oblasti seksualne orijentacije i rodnog identiteta, od bilo kakvog nasilja, pretnje, odmazde, *de facto* ili *de jure* diskriminacije, pritska ili bilo koje druge arbitrarne radnje počinjene od strane državnih ili nedržavnih aktera kao odgovor na njihove aktivnosti. Isti nivo zaštite od takvog postupanja na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta treba da bude obezbeđen svim braniocima_teljkama ljudskih prava;
- E. Podrže priznavanje i akreditaciju organizacija koje promovišu i štite ludska prava osoba različitih seksualnih orijentacija i rodnih identiteta na nacionalnom i međunarodnom nivou.

Princip 28

PRAVO NA UČINKOVIT PRAVNI LEK I OBEŠTEĆENJE

Svaka žrtva kršenja ljudskih prava, uključujući povrede zasnovane na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu, ima pravo na efikasan, adekvatan i odgovarajući pravni lek. Mere preuzete u cilju pružanja reparacije ili unapređivanja položaja osoba različitih seksualnih orijentacija i rodnih identiteta sastavni su deo prava na efikasan pravni lek i obeštećenje.

Države treba da:

- A. Uspostave potrebne zakonske procedure, uključujući i reviziju zakona i politika, kako bi se žrtvama kršenja ljudskih prava na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta osigurao pristup punom obeštećenju kroz restituciju, kompenzaciju, rehabilitaciju, zadovoljenje, garanciju neponavljanja, i/ili bilo koji drugi odgovarajući način;
- B. Obezbede da se pravni lekovi primenjuju i sprovode u razumnom roku;
- C. Obezbede uspostavljanje delotvornih institucija i standarda za pružanje pravnih lekova i obeštećenja, te da se pobrinu da sve osobe zaposlene u tim institucijama budu obučeneo pitanjima kršenja ljudskih prava na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta;

- D. Obezbede svim osobama slobodan pristup svim potrebnim informacijama o procedurama za traženje pravnog leka i obeštećenja;
- E. Pruže finansijsku pomoć svima koji nisu u mogućnosti da priušte troškove traženja obeštećenja i da uklonesveostale prepreke, finansijske ili druge prirode, pri traženju obeštećenja;
- F. Obezbede obuku i programe podizanja svesti, uključujući i mere usmerene na nastavnike_ce i učenike_ce na svim nivoima obrazovanja, stručna tela i potencijalne prekršioce_teljke ljudskih prava, kako bi se promovisalo poštovanje i pridržavanje međunarodnih standarda u ljudskim pravima u skladu sa ovim principima, te kako bi se borilo protiv diskriminatornih stavova vezanih za seksualnu orientaciju ili rodni identitet.

Princip 29

ODGOVORNOST

Svako kome su ljudska prava, uključujući prava navedena u ovim principima, prekršena ima pravo da one koji su direktno ili indirektno odgovorni za kršenje, bez obzira da li su u pitanju državni_ eslužbenici_e ili ne, tereti za odgovornost za njihove postupke na način koji proporcionalno odgovara ozbiljnosti povrede. Osobe koje su počinile kršenja ljudskih prava na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta ne bi smeloda prođu nekažnjeno.

Države treba da:

- A. Uspostave odgovarajuće, pristupačne i efikasne krivične, građanske, administrativne i druge procedure,kao i nadzornemehanizme,kako bi se utvrdila odgovornost osoba koje su počinile kršenja ljudskih prava na osnovu seksualne orientacije i rodnog identiteta;
- B. Obezbede da sve tvrdnje o zločinima počinjenim na osnovu stvarne ili prepostavljene seksualne orientacije ili rodnog identiteta žrtve, uključujući zločine opisane u ovim principima, budu odlučno i detaljno istražene, i da se u slučajevima u kojima postoje odgovarajući dokazi sprovede krivično gonjenje, suđenje i izricanje kazne odgovornim osobama;
- C. Uspostave nezavisne i efikasne institucije i procedure za praćenje izrade i sprovođenja zakona i politika, kako bi se osiguralo suzbijanje diskriminacije na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta;
- D. Uklone sve prepreke koje sprečavaju pozivanje na odgovornost osoba koje vrše kršenje ljudskih prava na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta.

DODATNE PREPORUKE

Svi članovi_će društva i međunarodne zajednice imaju odgovornost u pogledu ostvarivanja ljudskih prava. Stoga, preporučujemo sledeće:

- A. Visoki komesar Ujedinjenih nacija za ljudska prava treba da podrži ove principe, promoviše njihovo usvajanje i primenu širom sveta te da ih uključi u rad kancelarije Visokog komesara za ljudska prava, uključujući i rad na terenu;
- B. Savet Ujedinjenih nacija za ljudska prava treba da podrži ove principe i da pažljivo razmotri kršenja ljudskih prava na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, kao i da promoviše usvajanje ovih principa od straneostalih država;
- C. Potrebno je da se posebna pažnja obrati na kršenja ljudskih prava na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta i da se ovi principi integrišu u posebne procedure za zaštitu ljudskih prava Ujedinjenih nacija;
- D. Ekonomski i socijalni savet Ujedinjenih nacija treba da prizna i akredituje nevladine organizacije koje se bave promocijom i zaštitom prava osoba različitih seksualnih orijentacija i rodnih identiteta, u skladu sa Rezolucijom 1996/31;
- E. Ugovorna tela Ujedinjenih nacija za ljudska prava treba da odlučno integrišu ove principe u ispunjavanje svojih nadležnosti, uključujući i sudsku praksu i izradu izveštaja za države te da, po potrebi, usvoje generalne komentare ili druga tumačenja primene prava ljudskih prava za osobe različitih seksualnih orijentacija i rodnih identiteta;
- F. Svetska zdravstvena organizacija i Zajednički program Ujedinjenih nacija za HIV/AIDS treba da odgovore na zdravstvene potrebe osoba različitih seksualnih orijentacija i rodnih identiteta, te da razviju uputstva o pružanju zdravstvenih usluga i nege, uz puno poštovanje ljudskih prava i dostojanstva ovih osoba;
- G. Visoki komesar Ujedinjenih nacija za izbeglice treba da primeni ove principe pri zaštiti osoba koje su iskusile ili imaju osnovan strah od progona na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, i da osigura da nijedna osoba ne bude diskriminisana na osnovu svoje seksualne orijentacije ili rodnog identiteta prilikom primanja humanitarne pomoći ili drugih usluga, ili prilikom utvrđivanja izbegličkog statusa;
- H. Regionalne i podregionalne međuvladine organizacije, posvećene zaštiti ljudskih prava treba da osiguraju promociju ovih principa i da ih učine delom svog mandata kroz primenu različitih mehanizama, procedura i inicijativa za zaštitu ljudskih prava;
- I. Regionalni sudovi za ljudska prava treba da principe koji su relevantni za ugovore o ljudskim pravima koje tumače odlučno integrišu u sudsku praksu vezanu za seksualnu orijentaciju i rodni identitet;

- J. Nevladine organizacije koje se bave zaštitom ljudskih prava na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou treba da promovišu poštovanje ovih principa u okviru svojih nadležnosti;
- K. Humanitarne organizacije treba da primenjuju ove principe prilikom svih humanitarnih operacija i da prilikom pružanja pomoći i drugih usluga ne diskriminišu osobe na osnovu njihove seksualne orientacije ili rodnog identiteta;
- L. Nacionalne institucije za zaštitu ljudskih prava treba da promovišu poštovanje ovih principa od strane državnih i nedržavnih aktera, te da rade na promociji i zaštiti ljudskih prava osoba različitih seksualnih orientacija i rodnih identiteta;
- M. Stručne institucije, uključujući one u zdravstvenom i obrazovnom sektoru, kao i u krivičnom ili građanskom pravosuđu, treba da preispitaju svoju praksu i smernice za rad kako bi osigurali poštovanje i promociju ovih principa;
- N. Komercijalne organizacije trebalo bi da budu svesne da igraju važnu ulogu u poštovanju ovih principa među svojim zaposlenicima_cama i promovisanju ovih principa na nacionalnom i međunarodnom nivou;
- O. U sredstvima masovne komunikacije potrebno je da se izbegava korišćenje stereotipa vezanih za seksualnu orientaciju i rodni identitet, da se promoviše tolerancija i prihvatanje raznolikosti seksualnih orientacija i rodnih identiteta, te da se podiže svest ljudi o ovim pitanjima;
- P. Potrebno je da se iz državnih i privatnih fondova obezbedi finansijska pomoć nevladinim i drugim organizacijama koje se bave promocijom i zaštitom ljudskih prava osoba različitih seksualnih orientacija i rodnih identiteta.

OVI PRINCIPI I PREPORUKE odražavaju primenu međunarodnog prava ljudskih prava na život i iskustva osoba različitih seksualnih orientacija i rodnih identiteta i stoga ništa od ovde navedenog ne treba da se tumači kao pokušaj ograničavanja prava i sloboda tih osoba, onako kako su ona priznata u međunarodnim, regionalnim ili nacionalnim zakonima i standardima.

1. Savet Evrope, Preporuka CM/Rec(2010)5, Komiteta ministara državama članicama, o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta⁴

Komitet ministara, u skladu sa odredbama člana 15.b Statuta Saveta Evrope, Imajući u vidu da je cilj Saveta Evrope postizanje većeg jedinstva između njegovih članica i da taj cilj naročito može da se ostvaruje kroz zajedničke akcije u oblasti ljudskih prava;

⁴ Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity, Adopted by the Committee of Ministers on 31 March 2010 at the 1081st meeting of the Ministers' Deputies

Podsećajući da su ljudska prava univerzalna i da važe za sve pojedince, te naglašavajući tako svoju posvećenost garantovanju jednakog dostojanstva svim ljudskim bićima i uživanja prava i sloboda svim pojedincima bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, pripadnost nekoj nacionalnoj manjini, imovinsko stanje, rođenje ili drugi status, u skladu sa Konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (ETS br. 5) (u daljem tekstu: „Konvencija“) i njenim protokolima;

Priznajući da nediskriminatory postupanje od strane državnih subjekata, kao i, gde je to potrebno, pozitivne državne mere za zaštitu od diskriminatory postupanja, uključujući i diskriminatory postupanje od strane nedržavnih subjekata, predstavljaju osnovne komponente međunarodnog sistema zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda;

Priznajući da su lezbejke, gejevi i biseksualne i transrodne osobe vekovima bile i još su izložene homofobiji, transfobiji i drugim oblicima netolerancije i diskriminacije, čak i u okviru svojih porodica – uključujući kriminalizaciju, marginalizaciju, socijalnu isključenost i nasilje – po osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, i da su potrebne posebne mere da bi se tim osobama obezbedilo puno uživanje ljudskih prava;

S obzirom na sudske praksu Evropskog suda za ljudska prava (u daljem tekstu: „Sud“) i drugih međunarodnih pravosudnih institucija koje smatraju seksualnu orijentaciju zabranjenom osnovom za diskriminaciju i koje su doprinele unapređenju zaštite prava transrodnih osoba;

Podsećajući da, u skladu sa praksom Suda, svaka razlika u postupanju, da ne bi bila diskriminatorska, mora da ima objektivno i razumno opravdanje, tj. da teži legitimnom cilju i koristi sredstva koja su razumno srazmerna cilju kojem se teži;

Imajući u vidu načelo da nije moguće pozivati se ni na kulturne ni na tradicionalne niti religijske vrednosti ili pravila „dominantne kulture“ da bi se opravdao govor mržnje ili bilo koji drugi oblik diskriminacije, uključujući i diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta;

Imajući u vidu poruku Komiteta ministara koordinacionim odborima i drugim komitetima koji su uključeni u međuvladinu saradnju Saveta Evrope o jednakim pravima i dostojanstvu svih ljudskih bića, uključujući lezbejke, gejeve i biseksualne i transrodne osobe, usvojenu 2. jula 2008. godine, i njene bitne preporuke;

Imajući u vidu preporuke koje je od 1981. usvojila Parlamentarna skupština Saveta Evrope u vezi sa diskriminacijom na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, kao i preporuku 211 (2007) Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti Saveta Evrope o „slobodi okupljanja i izražavanja za lezbejke, gejeve i biseksualne i transrodne osobe“;

Ceneći ulogu Komesara za ljudska prava u praćenju situacije lezbejki, gejeva i biseksualnih i transrodnih osoba u državama članicama u vezi sa diskriminacijom na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta;

Imajući u vidu zajedničku izjavu koju je 18. decembra 2008. godine dalo 66 država na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija a kojom se osuđuju kršenja ljudskih prava na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, kao što su ubistva, mučenja, proizvoljna hapšenja i „lišavanje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, uključujući pravo na zdravlje“;

Naglašavajući da diskriminacija i socijalna isključenost zbog seksualne orijentacije ili rodnog identiteta najbolje mogu da se prevaziđu merama usmerenim kako na one koji doživljavaju takvu diskriminaciju ili isključenje tako i na stanovništvo u celini,

Preporučuje vladama država članica:

1. da ispitaju postojeće zakonodavne i druge mere, da ih stalno razmatraju i da prikupljaju i analiziraju relevantne podatke u cilju praćenja i otklanjanja svake neposredne ili posredne diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta;
2. da obezbede da se zakonske i druge mere usvajaju i delotvorno primenjuju u borbi protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta kako bi se obezbedilo poštovanje ljudskih prava lezbejki, gejeva i biseksualnih i transrodnih osoba i promovisala tolerancija prema njima;
3. da se postaraju da žrtvama diskriminacije budu poznati delotvorni pravni lekovi pred nacionalnim vlastima i da imaju pristup tim pravnim lekovima i da mere za borbu protiv diskriminacije uključuju, po potrebi, sankcije za kršenje prava i adekvatnu odštetu za žrtve diskriminacije;
4. da se u svom zakonodavstvu, politikama i praksi rukovode načelima i merama sadržanim u dodatku ovoj preporuci;
5. da odgovarajućim sredstvima i delovanjem obezbede da se ova preporuka, uključujući i njen dodatak, prevede i distribuira što je šire moguće.

Dodatak Preporuci CM/Rec(2010)5

I. Pravo na život, bezbednost i zaštitu od nasilja

A. „Zločini iz mržnje“ i drugi mržnjom motivisani incidenti

1. Države članice bi trebalo da obezbede delotvorne, brze i nepristrasne istrage u slučajevima navodnih krivičnih dela i drugih incidenata gde postoji osnovana sumnja da je seksualna orijentacija ili rodni identitet žrtve predstavlja motiv za počinjoca; one, nadalje, treba da obezbede da se posebna pažnja poklanja istraži tih krivičnih dela i incidenata kada su ih navodno počinili policijski službenici ili druga

lica koja su postupala u službenom svojstvu, kao i da oni koji su odgovorni za takva dela stvarno budu izvedeni pred lice pravde i, po potrebi, kažnjeni da bi se izbegla nekažnjivost.

2. Države članice bi trebalo da obezbede da prilikom određivanja kazne motiv izvršenja koji se odnosi na seksualnu orientaciju ili rodni identitet može da bude uzet u obzir kao otežavajuća okolnost.

3. Države članice bi trebalo da preduzmu odgovarajuće mere da obezbede da se žrtve i svedoci „zločina iz mržnje“ i drugih mržnjom motivisanih incidenata povezanih sa seksualnom orijentacijom ili rodnim identitetom „podstiču da prijavljuju ta krivična dela i incidente; u tu svrhu, države članice bi trebalo da preduzmu sve neophodne korake da obezbede da institucije nadležne za sprovođenje zakona, uključujući i pravosuđe, imaju potrebna znanja i veštine da identifikuju takva krivična dela i incidente i pružaju adekvatnu pomoć i podršku žrtvama i svedocima.

4. Države članice bi trebalo da preduzmu odgovarajuće mere da obezbede sigurnost i dostojanstvo svih osoba koje su u zatvoru ili koje su na drugi način lišene slobode, uključujući lezbejke, gejeve i biseksualne i transrodne osobe, a naročito da preduzmu zaštitne mere protiv fizičkih napada, silovanja i drugih oblika seksualnog zlostavljanja, bilo da ih vrše drugi zatvorenici ili osoblje; potrebno je preduzeti mere da bi se adekvatno štitio i poštovao rodni identitet transrodnih osoba.

5. Države članice bi trebalo da obezbede da se prikupljaju i analiziraju relevantni podaci o rasprostranjenosti i prirodi diskriminacije i netolerancije na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta, a naročito o „zločinima iz mržnje“ i mržnjom motivisanim incidentima koji su povezani sa seksualnom orijentacijom ili rodnim identitetom.

B. „Govor mržnje“

6. Države članice bi trebalo da preduzmu odgovarajuće mere za borbu protiv svih oblika izražavanja, uključujući i one u medijima i na internetu, za koje razumno može da se prepostavi da bi mogli da proizvedu dejstvo izazivanja, širenja ili promovisanja mržnje ili drugih oblika diskriminacije lezbejki, gejeva i biseksualnih i transrodnih osoba. Takav „govor mržnje“ treba da bude zabranjen i javno odbačen kad god se pojavi. Sve mere bi trebalo da uvažavaju osnovno pravo na slobodu izražavanja u skladu sa članom 10 Konvencije i prakse Suda.

7. Države članice bi trebalo da podižu svest javnih vlasti i javnih institucija na svim nivoima u okviru njihove nadležnosti o potrebi da se uzdržavaju od izjava, posebno u medijima, koje bi s razlogom mogle da se shvate kao legitimacija takve mržnje ili diskriminacije;

8. Javni zvaničnici i drugi državni predstavnici trebalo bi da se podstiču da promovišu toleranciju i poštovanje ljudskih prava lezbejki, gejeva i biseksualnih i transrodnih osoba kad god se angažuju u dijaluču s ključnim predstavnicima civilnog društva, uključujući medije i sportske organizacije, političke organizacije i verske zajednice.

II. Sloboda udruživanja

9. Države članice bi trebalo da preduzimaju odgovarajuće mere da obezbede, u skladu sa članom 11 Konvencije, da pravo na slobodu udruživanja može da se stvarno uživa bez diskriminacije na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta; naročito bi trebalo da se spreče i uklone diskriminatorske administrativne procedure, uključujući preterane formalnosti za registraciju i praktično funkcionisanje udruženja; treba da se preduzmu mere da se spreči zloupotreba pravnih i administrativnih odredaba, poput onih koje se odnose na restrikcije po osnovu javnog zdravlja, javnog morala i javnog reda.

10. Pristup javnim sredstvima raspoloživim za nevladine organizacije treba da se obezbedi bez diskriminacije na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta.

11. Države članice bi trebalo da preduzmu odgovarajuće mere kako bi efikasno zaštitile branioce ljudskih prava lezbejki, gejeva i biseksualnih i transrodnih osoba protiv neprijateljstva i agresije kojima mogu da budu izloženi, uključujući i neprijateljstvo i agresiju koju su navodno počinili državni organi, kako bi im se omogućilo da slobodno obavljaju svoje aktivnosti u skladu sa Deklaracijom Komiteta ministara o akciji Saveta Evrope da se unapredi zaštita branilaca ljudskih prava i promovišu njihove aktivnosti.

12. Države članice bi trebalo da se postaraju da se nevladine organizacije koje se bave odbranom ljudskih prava lezbejki, gejeva i biseksualnih i transrodnih osoba na odgovarajući način konsultuju o usvajanju i sprovođenju mera koje mogu da utiču na ljudska prava tih osoba.

III. Sloboda izražavanja i mirnog okupljanja

13. Države članice bi trebalo da preduzmu odgovarajuće mere da obezbede, u skladu sa članom 10 Konvencije, da pravo na slobodu izražavanja može da se stvarno uživa, bez diskriminacije po osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta, uključujući i slobodu da se primaju i daju informacije o temama koje se bave seksualnom orientacijom i rodnim identitetom.

14. Države članice bi trebalo da preduzmu odgovarajuće mere na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou kako bi se obezbedilo da pravo na slobodu mirnog okupljanja, kako je utvrđeno članom 11

Konvencije, može da se stvarno uživa, bez diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

15. Države članice bi trebalo da obezbede da organi za sprovođenje zakona preuzimaju odgovarajuće mere za zaštitu učesnika u mirnim demonstracijama u korist ljudskih prava lezbejki, gejeva i biseksualnih i transrodnih osoba od svakog pokušaja da se nezakonito ometa ili sprečava stvarno uživanje njihovog prava na slobodu izražavanja i mirnog okupljanja.

16. Države članice bi trebalo da preuzimaju odgovarajuće mere da spreče ograničenja stvarnog uživanja prava na slobodu izražavanja i mirnog okupljanja koja proističu iz zloupotrebe pravnih i administrativnih odredaba, na primer po osnovu javnog zdravlja, javnog morala i javnog reda.

17. Javne vlasti na svim nivoima treba da se podstiču da javno osude, posebno u medijima, svako nezakonito mešanje u prava pojedinaca i grupa pojedinaca da ostvaruju svoju slobodu izražavanja i mirnog okupljanja, naročito kada se to odnosi na ljudska prava lezbejki, gejeva i biseksualnih i transrodnih osoba.

IV. Pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života

18. Države članice bi trebalo da obezbede da se ukinu svi diskriminatorni zakoni kojima se kriminalizuje istopolni seksualni čin između dve odrasle osobe, uključujući i sve razlike u odnosu na doba za davanje saglasnosti za ulazak u istopolne seksualne odnose i heteroseksualne odnose; takođe treba da preuzimaju odgovarajuće mere kako bi obezbedile da odredbe krivičnog zakona koje, zbog toga kako su formulisane, mogu da dovedu do diskriminatorne primene budu ili poništene ili izmenjene ili primenjene na način koji je spojiv sa načelom nediskriminacije.

19. Države članice bi trebalo da se postaraju da javne institucije, uključujući naročito institucije nadležne za sprovođenje zakona, ne prikupljaju, skladište ili na drugi način koriste lične podatke koji se odnose na seksualnu orijentaciju ili rodni identitet neke osobe, osim kada je to neophodno za postizanje konkretnih, zakonitih i legitimnih ciljeva; postojeći podaci koji nisu u skladu sa tim načelima treba da se unište.

20. Prethodni uslovi, uključujući promene fizičke prirode, za pravno priznanje promene pola, trebalo bi da se redovno preispituju kako bi se uklonili uvredljivi uslovi.

21. Države članice bi trebalo da preuzimaju odgovarajuće mere kojima se garantuje puno pravno priznavanje promene pola osobe u svim oblastima života, posebno tako što će se promena imena i pola

u službenim dokumentima omogućiti brzo, transparentno i pristupačno; države članice bi, takođe, trebalo da obezbede, gde je to potrebno, odgovarajuće priznanje i promene od strane nedržavnih subjekata u pogledu ključnih dokumenata, kao što su obrazovne ili radne potvrde.

22. Države članice bi trebalo da preduzmu sve neophodne mere da obezbede da, kada je promena pola obavljena i pravno priznata, u skladu sa prethodnim stavovima 20 i 21, pravo transrodnih osoba da stupaju u brak s osobom čiji je pol suprotan njihovom novom polu bude delotvorno garantovano.

23. Tamo gde domaće zakonodavstvo garantuje prava i obaveze nevenčanim parovima, države članice bi trebalo da obezbede da se to nediskriminatorski primenjuje i na istopolne parove i na parove različitog pola, uključujući tu i prava i obaveze koji se tiču porodičnih penzija i stanarskog prava.

24. Tamo gde domaće zakonodavstvo priznaje registrovana istopolna partnerstva, države članice bi trebalo da nastoje da obezbede da njihov pravni status i njihova prava i obaveze budu ekvivalentni pravima i obavezama heteroseksualnih parova u uporedivoj situaciji.

25. Tamo gde domaće zakonodavstvo ne priznaje niti garantuje prava i obaveze registrovanim istopolnim partnerstvima i nevenčanim parovima, države članice se pozivaju da razmotre mogućnost pružanja istopolnim parovima, bez bilo kakve diskriminacije, uključujući i diskriminaciju parova različitog pola, pravnih ili drugih sredstava za rešavanje praktičnih problema koji se odnose na društvenu stvarnost u kojoj žive.

26. Imajući u vidu da najbolji interes deteta treba da bude primarni element pri donošenju odluka u vezi s roditeljskom odgovornošću ili starateljstvom nad detetom, države članice bi trebalo da obezbede da se takve odluke donose bez diskriminacije na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta.

27. Imajući u vidu da najbolji interes deteta treba da bude primarni element pri odlučivanju o usvajanju deteta, država članica čije domaće zakonodavstvo dopušta pojedincima da usvajaju decu trebalo bi da obezbedi da se taj zakon primenjuje bez diskriminacije na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta.

28. Tamo gde domaći zakoni dozvoljavaju veštačku oplodnju za neudate žene, države članice bi trebalo da nastoje da obezbede pristup ženama takvom lečenju bez diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije.

V. Zapošljavanje

29. Države članice bi trebalo da obezbede uspostavljanje i primenu odgovarajućih mera kojima se obezbeđuje delotvorna zaštita od diskriminacije na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta pri zapošljavanju i radu kako u javnom tako i u privatnom sektoru. Te mere bi trebalo da obuhvate uslove za pristup zapošljavanju i unapređenju na poslu, otpuštanje, plate i druge radne uslove, uključujući sprečavanje, suzbijanje i kažnjavanje uzneniranja i drugih oblika viktimizacije.

30. Posebna pažnja treba da se obrati obezbeđivanju delotvorne zaštite prava na privatnost transrodnih pojedinaca u kontekstu zapošljavanja, a naročito u pogledu konkurisanja za posao, da bi se izbeglo svako nerelevantno otkrivanje njihove rodne istorije ili njihovog prethodnog imena poslodavcu i drugim zaposlenima.

VI. Obrazovanje

31. Imajući u vidu interes deteta kao primarne, države članice bi trebalo da preuzimaju odgovarajuće zakonodavne i druge mere, koje se odnose na nastavno osoblje i učenike, kako bi se obezbedilo da pravo na obrazovanje može da se stvarno uživa bez diskriminacije po osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta; to naročito uključuje zaštitu prava dece i mlađih na obrazovanje u bezbednom okruženju, bez nasilja, maltretiranja, socijalne isključenosti ili drugih oblika diskriminacionog i ponižavajućeg postupanja koji se odnose na seksualnu orientaciju ili rodni identitet.

32. Imajući u vidu interes deteta kao primarne, treba da se poduzmu odgovarajuće mere na svim nivoima kako bi se unapredila međusobna tolerancija i poštovanje u školama, bez obzira na seksualnu orientaciju ili rodni identitet. To treba da obuhvati pružanje objektivnih informacija u vezi sa seksualnom orientacijom i rodnim identitetom, na primer u školskim planovima i programima i obrazovnim materijalima, kao i obezbeđivanje potrebnih informacija, zaštite i podrške učenicima i studentima kako bi im se omogućilo da žive u skladu sa svojom seksualnom orientacijom i rodnim identitetom. Osim toga, države članice mogu da osmisle i primenjuju politike jednakosti i bezbednosti u školama i akcione planove i mogu da obezbede pristup adekvatnoj antidiskriminacionoj obuci ili podršci i nastavnim sredstvima. Takve mere bi trebalo da uzmu u obzir prava roditelja u vezi sa obrazovanjem njihove dece.

VII. Zdravstvena zaštita

33. Države članice bi trebalo da preduzmu odgovarajuće zakonske i druge mere kako bi obezbedile uživanje najvišeg mogućeg standarda zdravstvene zaštite bez diskriminacije na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta; one bi posebno trebalo da uzmu u obzir posebne potrebe lezbejki, gejeva i biseksualnih i transrodnih osoba u razvoju nacionalnih zdravstvenih planova, uključujući mere za prevenciju samoubistva, zdravstvene ankete, medicinske programe, kurseve i materijale za obuku i praćenje i ocenjivanje kvaliteta zdravstvenih usluga.

34. Treba da se poduzmu odgovarajuće mere da bi se izbegla klasifikacija homoseksualnosti kao bolesti, u skladu sa standardima Svetske zdravstvene organizacije.

35. Države članice bi trebalo da preduzmu odgovarajuće mere da obezbede da transrodne osobe imaju stvaran pristup odgovarajućim službama promene pola, uključujući i psihološka, endokrinološka i hirurška znanja iz oblasti zdravstvene zaštite transrodnih osoba, bez podvrgavanja nerazumnim zahtevima; nijedna osoba ne bi trebalo da bude podvrgnuta promeni pola bez sopstvenog pristanka.

36. Države članice bi trebalo da preduzimaju odgovarajuće zakonske i druge mere kako bi obezbedile da sve odluke kojima se ograničavaju troškovi koje pokriva zdravstveno osiguranje za postupke promene pola budu zakonite, objektivne i srazmerne.

VIII. Stanovanje

37. Treba da se preduzmu mere da se obezbedi da pristup adekvatnom stanovanju mogu stvarno i ravnopravno da uživaju sve osobe, bez diskriminacije na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta; takvim merama posebno bi trebalo da se teži da se obezbedi zaštita od diskriminacionog iseljavanja i da se garantuju jednaka prava na sticanje i zadržavanje vlasništva nad zemljom i drugom imovinom.

38. Treba da se posveti odgovarajuća pažnja riziku od beskućništva sa kojim se suočavaju lezbejke, gejevi i biseksualne i transrodne osobe, uključujući i mlade i decu koji mogu da budu posebno osetljivi na socijalnu isključenost, uključujući i isključenost iz sopstvenih porodica; u tom smislu, treba da se obezbede odgovarajuće socijalne usluge na osnovu objektivne procene potreba svakog pojedinca, bez diskriminacije.

IX. Sport

39. Homofobija, transfobija i diskriminacija na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta, isto kao i rasizam i drugi oblici diskriminacije, neprihvatljivi su u sportu i protiv njih treba da se bori.

40. Sportske aktivnosti i objekti bi trebalo da budu otvoreni za sve bez diskriminacije na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta; naročito je potrebno da se poduzimaju delotvorne mere da se spreči, suzbije i kazni korišćenje diskriminatornog vređanja u vezi sa seksualnom orientacijom i rodnim identitetom tokom sportskih događaja i u vezi s njima.

41. Države članice bi trebalo da podstiču dijalog sa sportskim udruženjima i klubovima navijača i da im pružaju podršku u razvoju aktivnosti podizanja svesti u vezi sa diskriminacijom lezbejki, gejeva i biseksualnih i transrodnih osoba u sportu i u osuđivanju ispoljavanja netolerancije prema njima.

X. Pravo na traženje azila

42. U slučajevima kada države članice imaju međunarodne obaveze u ovom pogledu, one bi trebalo da uvaže činjenicu da opravdani strah od progona na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta može da bude validan osnov za davanje izbegličkog statusa i azila prema domaćem zakonodavstvu.

43. Države članice bi trebalo posebno da se postaraju da osobe koje traže azil ne budu poslane u zemlju gde će im život ili sloboda biti ugroženi ili gde se suočavaju s opasnošću od mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja zbog svoje seksualne orientacije ili rodnog identiteta.

44. Tražioci azila treba da budu zaštićeni od svake diskriminatorne politike ili prakse na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta; naročito je potrebno da se poduzmu odgovarajuće mере da se spreči rizik od fizičkog nasilja, uključujući seksualno zlostavljanje, verbalnu agresiju ili druge oblike uzneniranja tražilaca azila lišenih slobode i da im se obezbedi pristup informacijama koje su relevantne za njihovu konkretnu situaciju.

XI. Državne institucije za zaštitu ljudskih prava

45. Države članice bi trebalo da obezbede da državne institucije za zaštitu ljudskih prava imaju jasan mandat za rešavanje problema diskriminacije na osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta; one bi naročito trebalo da budu u stanju da daju preporuke o zakonodavstvu i politikama, da podižu svest javnosti, kao i da – u meri u kojoj je to predviđeno domaćim zakonima – razmatraju pojedinačne žalbe u vezi sa privatnim i javnim sektorom i da pokreću sudske postupke ili učestvuju u njima.

XII. Diskriminacija po više osnova

46. Države članice se podstiču da preduzimaju mere da obezbede da zakonske odredbe u domaćim zakonima kojima se zabranjuje ili sprečava diskriminacija, takođe, pružaju zaštitu od diskriminacije po više osnova, uključujući diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta; državne institucije za zaštitu ljudskih prava bi trebalo da imaju širok mandat kako bi mogle da se bave takvim problemima.

2. Smernice za promociju i zaštitu uživanja svih ljudskih prava lezbejki, gejeva, biseksualnih, transrodnih i interseksualnih (LGBTI) osoba Saveta evropske unije⁵

I. Uvod

A. Razlog za delovanje

1. Prava LGBTI osoba su zaštićena važećim međunarodnim pravom koje se bavi ljudskim pravima, iako je često potrebno konkretno da se deluje kako bi se osiguralo puno uživanje ljudskih prava lezbejki, gejeva, biseksualnih, transrodnih i interseksualnih (LGBTI) osoba. LGBTI osobe imaju jednaka prava kao i svi drugi pojedinci – za njih nisu izmišljena nikakva nova ljudska prava, i nijedno ne bi trebalo da im se osporava. EU je opredeljena za princip univerzalnosti ljudskih prava i potvrđuje da niko ne može da se poziva na kulturne, tradicionalne ili verske vrednosti kako bi opravdao bilo kakav vid diskriminacije, uključujući diskriminaciju LGBTI osoba.⁶
2. EU je ozbiljno zabrinuta jer se seksualna orijentacija i rodni identitet i dalje koriste kao opravdanje za teška kršenja ljudskih prava širom sveta. LGBTI osobe predstavljaju ugroženu grupu koja je i dalje izložena progonu, diskriminaciji, zlostavljanju i teškom maltretiranju, što često uključuje ekstremne oblike nasilja, mučenja i ubistva. Diskriminacija LGBTI osoba je često ukorenjena u društvenim normama i prepostavljenim ulogama koje održavaju rodne neravnopravnosti. EU je naročito zabrinuta jer su u nekim državama kriminalizovani dobrovoljni seksualni odnosi između odraslih osoba istog pola, kojima zbog toga preti zatvorska ili smrtna kazna. U nekim drugim državama, vlade aktivno nastoje da ograniče slobodu okupljanja, udruživanja i izražavanja LGBTI osoba.
3. Zakonodavni okviri kojima se LGBTI osobe štite od diskriminacije i zločina iz mržnje u mnogim državama ne postoje, a diskriminacija po osnovu stvarne ili prepostavljene seksualne orijentacije ili

⁵ Council of the European Union,, Guidelines to promote and protect the enjoyment of all human rights by LGBT persons, Luxembourg, 24 June 2013

⁶ Vidi i stav 5 Bečke deklaracije i Program delovanja, koji su usvojeni na Svetskoj konferenciji o ljudskim pravima 1993. (UN doc A/CONF.157/23): "Iako se važnost nacionalnih i regionalnih posebnosti, kao i istorijske, kulturne i verske razlike moraju uzeti u obzir, države imaju obavezu da, bez obzira na njihove političke, ekonomске i kulturne sisteme, promovišu i štite sva ljudska prava i osnovne slobode."

rodnog identiteta prisutna je širom sveta kada LGBTI osobe pokušavaju da pristupe radnim mestima, uslugama zdravstvene zaštite ili obrazovanju. Stoga diskriminacija može da dovede i do većeg siromaštva među LGBTI osobama.

4. Osobe koje rade na unapređenju ljudskih prava LGBTI osoba su zaštitnici ljudskih prava i potrebno je da se uzmu u obzir prilikom praćenja situacije zaštitnika ljudskih prava u trećim zemljama. Međutim, potrebno je da se ima na umu naročita osetljivost LGBTI pitanja među sagovornicima s jedne, i specifična ugroženost LGBTI osoba s druge strane. Dosledan, ali uverljiv pristup će pre izazvati pozitivan efekat nego javan i konfliktan pristup. Prilagođeni pristupi i državne strategije ljudskih prava će biti važan alat u određivanju najboljeg puta u različitim kontekstima kada se radi o ovim pitanjima.

B. Svrha i delokrug

5. Cilj EU je da promoviše i štiti sva ljudska prava LGBTI osoba na osnovu važećih međunarodnih pravnih standarda u ovoj oblasti, uključujući standarde koje su utvrdile Ujedinjene nacije i Savet Evrope. Putem različitih dostupnih alata u okviru svog spoljnog delovanja, uključujući finansijske instrumente koji su dostupni i od institucija EU i od država članica, EU će nastojati aktivno promovisati i štititi uživanje ovih prava.

6. Svrha ovog dokumenta je da se zvaničnicima iz institucija EU i država članica EU pruže smernice koje će koristiti u kontaktima sa trećim zemljama i međunarodnim organizacijama te organizacijama civilnog društva, primenjujući pristup od slučaja do slučaja, kako bi promovisali i štitili ljudska prava LGBTI osoba u okviru spoljnog delovanja. Njime se nastoji omogućiti EU da proaktivnopravoviše ljudska prava LGBTI osoba, da bolje razume i bori se protiv strukturalne diskriminacije s kojom se oni eventualno suočavaju i da reaguje na kršenja njihovih ljudskih prava. Pritom, ove smernice će dodatno doprineti jačanju i podržavanju politike ljudskih prava EU generalno.

7. Ovaj dokument je nadogradnja Alata za promociju i zaštitu uživanja svih ljudskih LGBT osoba (2010). Naročito su relevantne smernice koje se odnose na smrtnu kaznu; mučenje i druge oblike okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja; zaštitnike ljudskih prava; promociju i zaštitu prava deteta i nasilje nad ženama i devojčicama i borbu protiv svih oblika diskriminacije nad njima.

8. EU je veoma svesna da promovisanje ljudskih prava po osnovu seksualne orientacije i rodnog identiteta u mnogim područjima širom sveta, kao i unutar EU, može da izazove osetljive rasprave. Međutim, kroz nadogradnju međunarodnih standarda i sopstveni zakonodavni okvir, EU je posvećena unapređenju ljudskih prava LGBTI osoba na smislen i pristojan način. To će ostvariti uzimajući u obzir lokalnu stvarnost u kojoj zaštitnici ljudskih prava treba da unaprede svoju borbu.

C. Definicije i pravni okvir

9. LGBTI osobe imaju jednaka ljudska prava kao i svi ostali, uključujući i pravo na život bez diskriminacije. Ovaj princip sadržan je u brojnim međunarodnim instrumentima koji imaju široku primenu. Konkretno, na globalnom nivou, sadržan je u članovima 2 i 26 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (ICCPR),⁷ ⁸ te članu 2 Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR)⁹ (vidi **Aneks 1**). Ovo tumačenje su podržala različita tela UN-a za praćenje sprovođenja međunarodnih sporazuma i specijalni izvestioci.

10. EU je jednoglasno podržala Izjavu o ljudskim pravima, seksualnoj orientaciji i rodnom identitetu Generalne skupštine Ujedinjenih nacija (UNGA) iz decembra 2008. godine,¹⁰ koju je podržalo 68 država sa pet kontinenata. Ovom Izjavom se potvrđuje princip nediskriminacije i osuđuju pogubljenja, samovoljna hapšenja ili kršenja ljudskih prava po osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta. EU je podržala i zajedničke izjave na sednicama Saveta za ljudska prava 2006. i 2011. godine, koje su date u ime 54 odnosno 85 država. Savet za ljudska prava UN-a je 2011. godine usvojio rezoluciju o ljudskim pravima, seksualnoj orientaciji i rodnom identitetu, koju je Evropska unija jednoglasno podržala, te je zadužila OHCHR da zatraži sprovođenje studije kojom će se dokumentovati diskriminatori zakoni i prakse, kao i dela nasilja nad pojedincima po osnovu njihove seksualne orientacije i rodnog identiteta. U izveštaju je dat i koncizan pregled primenjivih međunarodnih standarda i obaveza.¹¹

11. Države članice EU i Saveta Europe su 2010. godine podržale Preporuku Odbora ministara o LGBTI pravima, koja je uključila sveobuhvatan skup mera u cilju promovisanja ljudskih prava LGBTI osoba u državama članicama Saveta Europe.¹²

---

⁷ ICCPR, član 2 (1): ("Države ugovornice ovog Pakta obavezuju se da poštuju i daju jasno pravo na priznatu u ovom Paktu svim pojedincima, makojenim, se načinom, na teritoriji potpadaju pod njihovu vlast bez ikakvog razlikovanja, naročito u pogledu rase, boje, pola, jezika, veroispovesti, političkog ili svakog drugog ubeđenja, nacionalnog ili društvenog porekla, imovine, rođenja ili drugog statusa.")

⁸ ICCPR, član 26 ("Svi su pred zakonom jednaki i imaju pravo na jednaku zakonsku zaštitu bez ikakvog razlikovanja. U tom pogledu zakon će zabraniti svaku diskriminaciju i zajemčiti svim licima podjednaku i efikasnu zaštitu protiv svake diskriminacije, naročito na osnovu rase, boje, pola, jezika, veroispovesti, političkog ili svakog drugog mišljenja, nacionalnog i društvenog porekla, imovine, rođenja ili drugog statusa.")

⁹ ICESCR, član 2(2): ("Države ugovornice ovog Pakta obavezuju se da jamčedaju pravakojasu ujemu proglasena izvršavajuće zakone i diskriminacije jezas novanenarasi, boji, polu, jeziku, veroispovesti, političkom ili likavom drugom mišljenju, nacionalnom ili društvenom poreklu, imovini, rođenju ili nekom drugom položaju.")

¹⁰ Puni tekst dostupan na: <http://www.droitsLGBTI2008.fr/documents/?mode=download&id=2>

¹¹ http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/19session/A.HRC.19.41_English.pdf

¹² Preporuka CM/Rec (2010)5 Odbora ministara državama članicama o meraima borbe protiv diskriminacije po osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta, usvojena bez glasanja 31. marta 2010. godine.

12. Kancelarija visokog komesara za ljudska prava,¹³ Specijalne procedure UN-a,¹⁴ Tela UN-a za praćenje sprovođenja međunarodnih sporazuma o ljudskim pravima¹⁵ i Komesar za ljudska prava Saveta Evrope¹⁶ u svom radu se pozivaju na Džogdžakarta principe primene međunarodnog prava o ljudskim pravima u odnosu na seksualnu orientaciju i rodni identitet, neobavezujući interpretativni tekst grupe nezavisnih eksperata i ekspertkinja iz 2006. godine.

13 Zakonima i politikama EU su osigurane jednakost i nediskriminacija po osnovu seksualne orientacije, koje su sadržane u članovima 10 i 19 Ugovora o funkcionisanju Evropske unije (TFEU) i članu 21 Povelje o osnovnim pravima Evropske unije (CFREU). Osnovnim principom jednakog postupanja EU štite se i transrodne osobe od diskriminacije. To je sadržano u preinačenoj Direktivi o rodnoj ravnopravnosti (2006/54/ECZ), Direktivi o sprovođenju načela jednakog postupanja prema muškarcima i ženama u pristupu i nabavki robe (2004/113/EZ) te, uz izričito pozivanje na rodni identitet i izražavanje, u Direktivi o kvalifikaciji za azil (2004/83/EZ) i Paketu za zaštitu prava žrtava EU (2011/0129).

---

¹³ Vidi npr. Izveštaj Visokog komesara za ljudska prava UN "Diskriminatorni zakoni i prakse i dela nasilja nad pojedincima po osnovu njihove seksualne orientacije i rodnog identiteta", UN Doc. A/HRC/19/41 od 17. novembra 2011.

¹⁴ Vidi npr. Izveštaj specijalnog izvestioca o mučenju i drugim oblicima okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, UN Doc. A/HRC/22/53 od 1. februara 2013.

¹⁵ Vidi npr. Odbor za ekonomska, socijalna i kulturna prava, Opšti komentar br. 20 o nediskriminaciji u ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (čl. 2, stav 2), UN Doc. E/C.12/GC/20 od 10 juna 2009.

¹⁶ Vidi npr. Komesar za ljudska prava Saveta Evrope, ThomasHammarberg, "*Time to recognizethat human rightsprinciplesapplyalso to sexual orientationandgender identity*", 14. maj 2008., u: http://www.coe.int/t/commissioner/Viewpoints/080514_en.asp

Radne definicije¹⁷

Skraćenica **LGBTI** označava raznovrsnu grupu osoba koje se ne uklapaju u konvencionalne ili tradicionalne ideje o muškim i ženskim rodnim ulogama. LGBTI osobe se ponekad nazivaju i "seksualne, rodne i telesne manjine".

Lezbejka je žena koju trajno fizički, romantično i/ili emotivno privlače druge žene.

Gej je pojam koji se često koristi za opisivanje muškarca kojeg trajno fizički, romantično i/ili emotivno privlače drugi muškarci, iako može da se koristi za opisivanje i gej muškaraca i lezbejki.

Biseksualna osoba označava osobu koju fizički, romantično i/ili emotivno privlače i muškarci i žene.

Transrodna osoba označava osobu čiji se rodni identitet i/ili rodno izražavanje razlikuje od njenog biološkog pola.

Pojam **interseksualan/na** obuhvata telesne varijacije u odnosu na kulturološki uspostavljene standarde muževnosti i ženstvenosti, uključujući varijacije na nivou hromozoma, polnih žlezda i genitalija.

Seksualna orijentacija označava kapacitet osobe da oseća emocionalnu, afektivnu i seksualnu privlačnost prema osobama drugačijeg ili istog roda ili više rodova, te da ima intimne i seksualne odnose sa njima.

Rodni identitet označava unutrašnji i individualni doživljaj roda koji svaka osoba duboko oseća, a koji može ili ne mora da odgovara njenom biološkom polu.

II. Operativne smernice

A. Prioritetne oblasti delovanja

14. Da bi učinkovito promovisala i štitila ljudska prava LGBTI osoba u okviru spoljnog delovanja, EU treba da se fokusira na sledeće oblasti:

¹⁷ Vidi: UNHCR Guidance on "Workingwith LGBTI persons in forceddisplacement", 2011, p.3: <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?docid=4e6073972>. Ove definicije nisu zakonski obavezujuće i nije ih formalno usvojilo međuvladino telo; uključene su kako bi pružile praktične smernice zvaničnicima institucija EU i državama članicama EU koje rade na pitanjima LGBTI osoba.

Vidi i smernice UNHCR-a o međunarodnoj zaštiti br. 9: "Claims to refugee status based on SexualOrientationand/orGenderIdentitywithinthecontextofArticle 1A(2) ofthe 1951 Conventionand/orits 1967 Protocolrelating to the status ofrefugees", HCR/GIP/12/09 od 23.oktobra 2012, p.4.

1. Dekriminalizacija i borba protiv diskriminatornih zakona i politika

15. Oko 80 država danas još uvek kriminalizuje dobrovoljne istopolne odnose među odraslim osobama, uključujući nekoliko država koje mogu da izreknu i smrtnu kaznu. Takva kriminalizacija je suprotna međunarodnom pravu o ljudskim pravima i predstavlja kršenje ljudskih prava LGBTI osoba, uključujući pravo na život, privatnost, slobodu, sigurnost i zdravlje, kao i na slobodu udruživanja, okupljanja i izražavanja. Ove osnovne slobode ograničene su i zakonodavnim inicijativama kojima se kriminalizuje javna rasprava i/ili izražavanje homoseksualnosti, uključujući i zabranu "parada ponosa". Kriminalizovanjem dobrovoljnih istopolnih odnosa među odraslim osobama jačaju se postojeće predrasude, povećava stigmatizacija, legitimizuje diskriminacija, a može da se poveća i ranjivost LGBTI osoba na zloupotrebe ljudskih prava i nasilje, uključujući brutalnost policije, mučenje i druge oblike okrutnog, nehumanog i ponižavajućeg postupanja prema LGBTI osobama.

16. Zakonske mere, kao što su zakoni o zabrani prostitucije, zakoni o uznemiravanju i zabrana tzv. "preoblačenja", takođe mogu da budu usmerene protiv rodno varijantnih i transrodnih osoba, a službenici za izvršenje zakona mogu da ih koriste za krivično gonjenje transrodnih osoba po osnovu njihovog rodnog identiteta ili rodnog izražavanja. Transrodne osobe čija ličnadokumenta ne odražavaju njihov preferirani rod mogu da se suoče sa preprekama u pristupu pravdi, čime se krše njihova prava.

17. EU:

a. Treba aktivno da se osude diskriminatori zakoni, politike i prakse, uključujući kriminalizaciju dobrovoljnih istopolnih odnosa među odraslim osobama ili transrodnih identiteta, a naročito pribegavanje smrtnoj kazni, mučenju ili lošem postupanju po ovom osnovu.

b. Takođe treba da se aktivno suprotstavi drugim ograničenjima u pristupu ljudskim pravima, a naročito zakonodavnim inicijativama kojima se ograničavaju prava na slobodu izražavanja, udruživanja i okupljanja.

c. Treba da se radi na dekriminalizaciji dobrovoljnih istopolnih odnosa među odraslim osobama i transrodnim osobama i ukidanju diskriminatornih praksi protiv svih osoba, uključujući LGBTI osobe.

18. Delovanje EU u ovoj oblasti treba da se rukovodi sledećim:

- Pažljivo razmatranje, od slučaja do slučaja, najboljeg načina za efektivno promovisanje ljudskih prava LGBTI osoba i eliminisanje diskriminatornih zakona, politika i praksi.
- Fokusiranje svog rada na države u kojima su dobrovoljni istopolni odnosi među odraslim

- osobama, transrodni identiteti ili njihova odbrana kriminalizovani, ili u kojima su napravljeni koraci u pravcu izmena važećih zakona (u bilo kom pravcu), tako što će se pokrenuti to pitanje i ohrabriti države da donesu izmene i dopune zakona koje su u skladu sa međunarodnim pravom.
- Stavljanje posebnog naglaska na okruženja u kojima je na snazi smrtna kazna, i/ili su LGBTI osobe izložene mučenju i maltretiranju i osuda takvih praksi u skladu sa Smernicama EU o smrtnoj kazni i Smernicama EU o mučenju i drugim oblicima okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja.
  - Konsultovanje i uzimanje u obzir stavova LGBTI zajednice u datim državama u vezi sa najadekvatnijim načinima delovanja i reagovanja.

2. Promovisanje ravnopravnosti i nediskriminacije

19. Diskriminacija po osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta najčešći je problem sa kojim se suočavaju LGBTI osobe. Diskriminatoryno zakonodavstvo, politike i prakse mogu da se pronađu i na radnom mestu i u javnoj sferi, naročito kada se radi o pristupu zdravstvenoj zaštiti i obrazovanju. To može da uključuje i probleme sa maltretiranjem i drugim oblicima isključivanja. Diskriminacija i nejednako postupanje vrlo verovatno postoje i u pritvorskim objektima.

20. Odgovarajuća ličnadokumenta su preduslov za efektivno uživanje mnogih ljudskih prava. Transrodne osobe koje nemaju lična dokumenta u kojima je naveden njihov preferirani rod mogu zbog toga da budu izložene samovoljnom tretmanu i diskriminaciji od strane pojedinaca i institucija. U nekim državama ne postoje nikakve odredbe o zakonskom priznavanju preferiranog roda. U nekim drugim državama, zakonski uslovi za priznavanje roda mogu da budu preterani, kao npr. traženje dokaza o sterilnosti ili neplodnosti, hirurškoj promeni pola, hormonskoj terapiji, dijagnozi psihičke bolesti i/ili o tome da je osoba živila sa preferiranim rodom određeni vremenski period (tzv. "iskustvo stvarnog života").

21. Takve preterane odredbe ili prakse suprotne su pravu na jednakost i nediskriminaciju u skladu sa članovima 2 i 26 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (ICCPR), te članom 2 Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR).

22. EU treba da osudi svaki oblik diskriminacije koji je u suprotnosti sa ovim osnovnim principima.

23. Delovanje EU u ovoj oblasti treba da se rukovodi sledećim:

- Ohrabrvanje država da promovišu ravnopravnost i nediskriminaciju u uživanju svih ljudskih prava LGBTI osoba, između ostalog i uvođenjem domaćih zakona i politika, uključujući

podizanje svesti, kojima se promovišu ravnopravnost i nediskriminacija na radnom mestu, u zdravstvenom sektoru i obrazovanju.

- Identifikovanje situacija u kojima bi politička i finansijska podrška vladinim i nevladinim inicijativama za promovisanje nediskriminacije i ravnopravnosti unela dodatnu vrednost u ovaj rad.

3. Borba protiv LGBTI-fobičnog nasilja

24. EU je naročito zabrinuta zbog slučajeva LGBTI-fobičnog nasilja, kojim se podrivaju najosnovniji principi ljudskih prava. Takvo nasilje čini širok spektar nasilnih dela uključujući ubistva, silovanja, premlaćivanja, mučenje, okrutno, nehumano ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje, i fizičke napade na javnom mestu. Iako se organizacije za zaštitu ljudskih prava sve više bave delima nasilja, ona se i dalje nedovoljno prijavljuju. U nekim državama, okruženje nekažnjivosti omogućava da dela nasilja nad LGBTI osobama prolaze nekažnjeno, bez istrage. Države koje nastavljaju kriminalizovati dobrovoljne istopolne odnose među odraslim osobama i odnose među transrodnim odraslim osobama, odnosno države u kojima ne postoje zakoni kojima se LGBTI osobe izričito štite od diskriminacije i nasilja, imaju primetno veće stope LGBTI-fobičnog nasilja.

25. Transfobično nasilje i ubistva su naročito učestala, imajući u vidu relativno mali broj transrodnih osoba, niske nivoje praćenja i prijavljivanja takvih krivičnih dela, te strah od odmazde.

26. Lezbejke, biseksualne i transrodne žene su naročito ugrožene i izložene ubistvima i silovanjima motivisanim predrasudama, zbog rodne neravnopravnosti i rodnih normi unutar porodičnih struktura. Nosioci mandata tematskih specijalnih procedura UN-a i organizacije za zaštitu ljudskih prava su izveštavali o praksi "korektivnog silovanja" i "ubistava iz časti" koja se često počine u privatnom okruženju, i to od strane članova porodice u mnogim državama.

27. Cilj EU je da doprinese borbi protiv svih oblika LGBTI-fobičnog nasilja.

28. Delovanje EU u ovoj oblasti treba da se rukovodi sledećim:

- Ohrabrvanje država da priznaju postojanje LGBTI-fobičnog nasilja i zajedno sa civilnim društvom izrade zakonske i druge mere za sprečavanje, praćenje i učinkovito procesiranje počinilaca LGBTI-fobičnog nasilja.
- Doprinos borbi protiv svih oblika LGBTI-fobičnog nasilja kroz podršku civilnom društvu i vladinim inicijativama za: praćenje slučajeva nasilja, edukovanje osoblja koje radi na izvršenju zakona i traženje pomoći i kompenzacije za žrtve takvog nasilja.

4. Zaštita i podrška zaštitnicima ljudskih prava

29. Sve države treba da poštuju rad zaštitnika ljudskih prava, kako je i navedeno u Međunarodnoj deklaraciji o pravu i odgovornosti pojedinaca, grupa i državnih tela u unapređivanju i zaštiti univerzalno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda (Generalna skupština UN-a ju je usvojila 1998. godine). Ipak, zaštitnici ljudskih prava (novinari, aktivisti, advokati, sindikalci itd.) koji rade na promovisanju i zaštiti ljudskih prava LGBTI osoba predstavljaju izuzetno ugroženu grupu i često su mete progona i kršenja ljudskih prava. To je naročito slučaj u državama u kojima vlade zabranjuju javnu raspravu o seksualnoj orijentaciji i ograničavaju slobodu udruživanja i izražavanja o ovim pitanjima.

30. Da bi bilo dosledno napretku koji je ostvaren u sprovođenju Smernica EU o zaštitnicima ljudskih prava, delovanje EU u ovoj oblasti treba da se rukovodi sledećim:

- Ohrabriranje trećih zemalja da usvoje kulturu generalnog poštovanja i priznavanja rada zaštitnika ljudskih prava, uključujući prava LGBTI osoba.
- Postavljanje prioriteta rada EU u državama u kojima postoji nizak nivo poštovanja zaštitnika ljudskih prava generalno i zaštitnika ljudskih prava LGBTI osoba, a naročito tamo gde su izmene zakona i krivične sankcije negativno uticale na rad zaštitnika ljudskih prava.
- Reagovanje na očigledna kršenja prava zaštitnika ljudskih prava u trećim zemljama, uz isticanje stava EU o ovom pitanju i obavljanje posla u skladu sa Smernicama EU o zaštitnicima ljudskih prava.

B. Operativni alati

31. Kad god je to relevantno, zvaničnici institucija i država članica EU na raspolaganju imaju različite alate i mere, a koriste i instrumente i smernice:

U odnosu na treće zemlje

1. Strategije država za zaštitu ljudskih prava:

- Pozabaviti se situacijom LGBTI osoba u strategijama država za zaštitu ljudskih prava, uz poseban osvrt na pojavu kršenja ljudskih prava i strukturalnu diskriminaciju LGBTI osoba. U različitim državama i regijama možda će biti potreban različit pristup ovim pitanjima, uz fokusiranje na drugačije prioritete.

2. Praćenje stanja ljudskih prava LGBTI osoba:

- Koristiti analizu/kontrolnu listu iz **Aneksa 2** za praćenje i monitoring stanja ljudskih prava LGBTI osoba u dатој državi kako bi se utvrdio napredak/prepreke.
- Aktivno održavati kontakte sa lokalnim telima vlasti, regionalnim organizacijama i lokalnim i međunarodnim organizacijama civilnog društva radi prikupljanja informacija, uključujući informacije o individualnim kršenjima ljudskih prava LGBTI osoba.

3. Izveštaji šefova misija EU:

- U periodične izveštaje uključiti analizu stanja ljudskih prava LGBTI osoba i kršenja ljudskih prava LGBTI osoba i zaštitnika ljudskih prava.
- Identifikovati i pratiti pojedinačne slučajevе očiglednih kršenja ljudskih prava LGBTI osoba.
- Detaljno navesti mere (npr. diplomatski protesti, pokretanje ovog pitanja u političkom dijalogu, finansiranje) koje su poduzete ili planirane u cilju borbe protiv navodnih ili dokazanih kršenja (bilo kakva mera u individualnom slučaju treba da se poduzme samo uz saglasnost osobe na koju se slučaj odnosi).
- Iskoristiti izveštajni ciklus UPR-a i pratiti sprovođenje preporuka koje su date državi na koju se pregled odnosi.

4. Diplomatski protesti i javne izjave:

- Predložiti i uputiti diplomatske proteste i javne izjave o LGBTI pitanjima uz naročit fokus na visokorizične slučajevе i situacije.
- Reagovati na pozitivna dešavanja na promovisanju i zaštiti punog uživanja ljudskih prava LGBTI osoba u trećim zemljama.
- Javno podržati, a ako je primereno i učestvovati u demonstriranju slobode okupljanja i izražavanja (npr. javni događaji, "parade ponosa").

5. Individualni slučajevi:

- Predložiti konkretnu meru, npr. diplomatski protest, po saznanju o dobro dokumentovanim individualnim slučajevima dokazanih kršenja ljudskih prava LGBTI osoba (mere u individualnim slučajevima treba da se utvrde od slučaja do slučaja i da se sprovedusamo uz informisani pristanak uključene osobe, a one mogu da budu deo generalnog diplomatskog protesta ili izjave).

6. Sudske rasprave i zatvorske posete:

- Prisustvovati i posmatrati sudske rasprave tokom pravnih postupaka zbog kršenja ljudskih prava LGBTI osoba, a posebna pažnjada se posveti visokorizičnim slučajevima.

- Kontaktirati državnog tužioca, policijske organe ili uspostavljeno i nezavisno gostujućetelo kako bi se zatražila dozvola za posetu pritvorskim objektima, da bi se npr. procenila situacija LGBTI osoba u pritvoru.

7. Politički dijalozi:

- Pokretanje pitanja stanja ljudskih prava LGBTI osoba u okviru komponente političkih dijaloga i specijalizovanih dijaloga (dijalozi o ljudskim pravima, konsultacije, pododbori, te član 8 Sporazuma iz Kotonua) sa trećim zemljama i regionalnim organizacijama.
- Pokrenuti individualne slučajeve kršenja ljudskih prava LGBTI osoba, uz njihovu saglasnost.
- Ohrabriti treće zemlje da pokrenu zakonske izmene i dopune, kako bi obezbedile jednakost LGBTI osoba pred zakonom.
- Ohrabriti treće zemlje da potpišu i/ili ratifikuju relevantne međunarodne instrumente, naročito ICCPR i ICESCR, te da ukinu eventualne rezerve prema ovim instrumentima.
- Ohrabriti treće zemlje da oforme nezavisna tela zadužena za praćenje stanja u mestima u kojima borave osobe lišene slobode, između ostalog i ratifikovanjem Opcionog protokola uz Konvenciju protiv mučenja (OPCAT).
- Iskoristiti izveštajni ciklus UPR-a i pratiti sprovođenje preporuka koje su date državi na koju se pregled odnosi.
- Ohrabriti treće zemlje da pozovu službenike UN-a za specijalne procedure ljudskih prava da pokrenu tematske misije u tim zemljama, da prihvate njihove preporuke i sprovedu ih.
- Podržati treće zemlje koje podržavaju promociju i zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba, potaknuti bližu saradnju u okviru multilateralnih foruma i promovisati njihova nastojanja kao primere na regionalnom nivou.
- Potaknuti razmenu informacija o dobrom praksama sa trećim zemljama koje podržavaju promovisanje i zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba kako bi unapredile i dale doprinos merama EU (da se uključe u set dobrih praksi i naučenih lekcija).

8. Podržavanje napora civilnog društva:

- Poslati poruke političke podrške kada se one smatraju korisnim, a nakon konsultacija sa civilnim društvom.
- Olakšati protok informacija o dostupnim finansijskim sredstvima (npr. putem EIDHR-a ili relevantnih instrumenata država članica EU).
- Dostaviti informacije o zakonima i praksama koje se odnose na LGBTI osobe u EU.
- Kada je primereno, promovisati vidljivost lokalnih organizacija koje se bave promovisanjem ljudskih prava LGBTI osoba, npr. organizovanjem rasprava i seminara o relevantnim pitanjima i uključivanjem LGBTI aspekata i govornika, pružanjem podrške kulturnim dešavanjima,

konferencijama ili socijalnim projektima.

- Potaknuti raspravu o LGBTI pitanjima između državnih aktera i civilnog društva pružanjem mogućnosti za razmjenu.
- Konsultovati organizacije civilnog društva o načinima uključivanja LGBTI pitanja u redovne društvene tokove (*mainstreaming*).
- Ohrabriti organizacije civilnog društva da promovišu ljudska prava LGBTI osoba.
- Ohrabriti organizacije civilnog društva da adekvatno dokumentuju kršenja ljudskih prava LGBTI osoba.
- Podržati relevantno akademsko istraživanje kako bi se pomoglo u poticanju domaće rasprave, kao i zagovaračkim aktivnostima.

9. Međunarodni mehanizmi:

- Predložiti da se gostujući specijalni izvestioci UN-a, specijalni predstavnici EU i jednakovaržne ličnosti iz Saveta Evrope, OSCE-a i drugih regionalnih tela za zaštitu ljudskih prava sastanu sa lokalnim nevladinim organizacijama koje rade na promovisanju i zaštiti ljudskih prava LGBTI osoba.
- Predložiti da se međunarodna tela za praćenje naročito fokusiraju na LGBTI osobe tokom poseta mestima u kojima borave osobe lišene slobode.
- Ohrabriti lokalne grupe da uključe informacije o situaciji LGBTI osoba u alternativne izveštaje prema regionalnim mehanizmima ljudskih prava i telima UN-a.
- Takve informacije uključiti u materijal koji će se koristiti za potrebe Univerzalnog periodičnog pregleda na Savetu za ljudska prava UN-a.

10. Gostujuće misije EU i država članica:

- Uključiti informacije o situaciji LGBTI osoba u informativne materijale za gostujuće misije EU i država članica i ohrabriti ih da pokrenu ovo pitanje sa lokalnim partnerima i da se sastanu sa zaštitnicima ljudskih prava koji rade na promovisanju i zaštiti ljudskih prava LGBTI osoba.

32. U ovim aktivnostima posebna pažnja treba da se posveti: visokorizičnim slučajevima, uključujući osude u krivičnim predmetima, smrtnu kaznu, mučenje ili druge oblike maltretiranja; slučajevima navodnih i dokazanih kršenja prava zaštitnika ljudskih prava LGBTI osoba; i dobrim praksama za postizanje promene politika i zakona i uklanjanje strukturalnih ograničenja, uključujući diskriminatorno zakonodavstvo i prakse, kao i nekažnjavanje kršenja ljudskih prava LGBTI osoba.

U okviru multilateralnih foruma:

1. Ujedinjene nacije

- Izraziti potrebu da sve države poštuju i pridržavaju se Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima (1948), u kojoj je princip univerzalnosti ljudskih prava sadržan u članu 1, gde se navodi: "Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima."
- Uključiti bojazni u vezi sa LGBTI pitanjima u izjave i pitanja tokom interaktivnih dijaloga u UN-u, ukazujući na činjenicu da je EU duboko zabrinuta zbog kršenja ljudskih prava i osnovnih sloboda po osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta generalno, i osuđujući specifične oblike kršenja kao što su izricanje smrtne kazne po tim osnovama, vansudska, samovoljna ili pogubljenja po kratkom postupku, praksa mučenja i drugih oblika okrutnog, nehumanog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, samovoljno hapšenje ili pritvaranje, kao i kršenje prava na slobodu izražavanja, udruživanja i okupljanja, a naročito oduzimanje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.
- Ohrabriti države da poduzmu sve neophodne korake, a naročito zakonodavne ili administrativne mere, kako bi osigurale da seksualna orientacija ili rodni identitet ni pod kojim okolnostima ne budu osnova za krivično gonjenje i kažnjavanje, a naročito ne za pogubljenja, hapšenja, pritvaranje ili izricanje novčanih kazni, kao i da istraže kršenja ljudskih prava LGBTI osoba, a počinioce pozovu na odgovornost i izvedu pred lice pravde, te da osiguraju adekvatnu zaštitu zaštitnicima ljudskih prava i uklone prepreke koje ih onemogućavaju u radu.
- Osigurati adekvatno i stalno praćenje poštovanja Rezolucije 17/19 Saveta za ljudska prava (Savet), trenutno jedine usvojene rezolucije koja govori o LGBTI pitanjima i koja je pokrenula prvi formalni međuvladin proces na temu seksualne orientacije i rodnog identiteta u istoriji, koji je kulminirao panelom na Savetu u martu 2012. godine. Izveštaj Visokog komesara¹⁸i panela potvrdio je učestalost i ozbiljnost nasilja i diskriminacije LGBTI osoba i razotkrio neadekvatnost odgovora na domaćem i međunarodnom nivou.
- Kada je primereno, pohvaliti pažnju koja se posvećuje ovim pitanjima u okviru specijalnih procedura Saveta za ljudska prava i od strane tela za praćenje sprovođenja međunarodnih sporazuma i ohrabriti ih da u okviru svojih mandata nastave da razmatraju kršenja ljudskih prava po osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta.
- Uključiti LGBTI pitanja i preporuke u intervencije tokom procesa UPR-a, kada je to relevantno, pred Savetom za ljudska prava (HRC) u Ženevi.

---

¹⁸ A/HRC/19/41

2. OSCE

- Kada je primereno, uključiti bojazni u vezi sa LGBTI pitanjima u nacionalne izjave i pitanja tokom interaktivnih dijaloga unutar OSCE-a.
- Nastaviti aktivno raditi na uključivanju "seksualne orientacije i rodnog identiteta" kao eksplisitno priznate osnove za diskriminaciju u okviru obaveza OSCE-a ili odluka Ministarskog saveta.
- U skladu sa obavezom država učesnica OSCE-a da razmenjuju informacije o ukidanju smrtne kazne i da ih učine javno dostupnim (Dokument iz Kopenhagena), uključiti u nacionalne izjave država članica EU u okviru Ljudske dimenzije OSCE-a i informacije o ukidanju smrtne kazne u odnosu na LGBTI osobe (mera je sadržana u Smernicama o smrtnoj kazni EU).

3. Savet Evrope (CoE)

- Kada je primereno, uključiti bojazni u vezi sa LGBTI pitanjima u nacionalne izjave i pitanja tokom interaktivnih dijaloga u Savetu Evrope.
- Pozdraviti pozitivan ishod inicijativa Saveta Evrope u ovoj domeni i razmatranje sprovođenja Preporuke CM/Rec (2010) 5.
- Kada je primereno, pozvati se na ljudska prava LGBTI osoba u dokumentima Saveta Evrope koji se tiču zaštite ljudskih prava, kao što je Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici.
- Uzeti u obzir da je Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije (ECRI) iznela nameru da u svoj novi ciklus monitoringa za 2013. uključi i razmatranje LGBTI pitanja.
- Kada je to relevantno, uzeti u obzir rad Komesara za ljudska prava, koji je diskriminaciju po osnovu seksualne orientacije i rodnog identiteta odredio kao jednu od prioritetskih tematskih oblasti svoje Kancelarije.
- Kada je relevantno, uzeti u obzir preporuke Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja i nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) o postupanju sa LGBTI osobama koje su lišene slobode.

4. Drugi mehanizmi

- Ohrabriti druge relevantne međunarodne organizacije da poduzmu odgovarajuće korake kako bi potaknule države da ratifikuju i ispune relevantne međunarodne norme i standarde ljudskih prava LGBTI osoba.
- Kada je to primereno, uključiti bojazni u vezi sa ljudskim pravima LGBTI osoba u izjave i pitanja tokom interaktivnih dijaloga u okviru međunarodnih mehanizama.
- Ohrabriti treće zemlje da pozovu službenike za specijalne procedure ljudskih prava različitih međunarodnih organizacija da pokrenu tematske misije u tim zemljama, da prihvate njihove

preporuke i sprovedu ih.

- Kada je to moguće, uložiti napore na ostvarivanju međuregionalne saradnje u organizovanju sporednih događaja za promovisanje i zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba, a posebno kako bi se razgovaralo o dobrom praksama u vezi sa LGBTI pitanjima, obraćajući pažnju na preporuke koje su usvojile različite međunarodne organizacije i ohrabrujući države da ih uzmu u obzir kako bi unapredile stanje ljudskih prava LGBTI osoba na lokalnom nivou.
- Identifikovati moguće države sa sličnim stavovima u cilju jačanja ravnopravnosti LGBTI osoba u uživanju ljudskih prava, potaknuti bližu saradnju u okviru multilateralnih foruma i podržavati njihova nastojanja kao primere na regionalnom nivou.
- Ohrabriti Kancelariju visokog komesara za ljudska prava UN-a (UNOHCHR), drugatela UN-a, lokalne kancelarije Saveta Evrope (CoE) i OSCE-a da se bave i pitanjima ljudskih prava LGBTI osoba.
- Uključiti pripadnike civilnog društva u sporedna dešavanja tokom multilateralnih foruma za promovisanje pitanja ljudskih prava LGBTI osoba.

III. Opšte mere

33. Radna grupa Saveta za ljudska prava (COHOM) razmotriće provođenje ovih Smernica tri godine nakon njihovog usvajanja, te će ih po potrebi ažurirati. COHOM će takođe promovisati i nadgledati dalje uključivanje LGBTI pitanja u redovne tokove u okviru spoljnog delovanja EU, aktivno distribuirati ove smernice i promovisati njihovo provođenje u državama članicama EU, u Evropskoj službi za spoljno delovanje, misijama i operacijama EU CSDP-a i, kad god je to relevantno, u radu specijalnih predstavnika, Evropske komisije i Evropskog parlamenta.

34. COHOM će sastaviti zbirku dobroih praksi i naučenih lekcija o delovanju EU na promovisanju i zaštiti punog uživanja ljudskih prava LGBTI osoba, u cilju promovisanja uzajamnog učenja i koherentnosti politika.

35. Informacije o LGBTI pitanjima biće uključene u relevantnu obuku za zvaničnike institucija EU i država članica EU, misije EU CSDP-a, diplomate država članica EU i terensko osoblje.

36. Posebna pažnja će se posvetiti rodnim aspektima, tj. uzimanju u obzir činjenice da lezbejke i biseksualne žene, trans, interseksualne i rodno varijantne osobe čine značajan deo LGBTI grupe, i da su naročito izložene rodno zasnovanom i seksualnom nasilju. Takođe, ženske grupe i organizacije civilnog društva često igraju važnu ulogu u promovisanju i zaštiti ljudskih prava LGBTI osoba, naročito u državama u kojima LGBTI organizacije nisu dozvoljene.

ANEKS 1

Međunarodni i regionalni pravni instrumenti, deklaracije, izjave i drugi relevantni dokumenti za promovisanje i zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba

Međunarodni pravni instrumenti:

- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (ICCPR), 1966.
- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim, kulturnim pravima (ICESCR), 1966.
- Međunarodna konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije (ICERD), 1965.
- Konvencija protiv mučenja i drugih oblika okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CAT), 1984.
- Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW), 1979.
- Konvencija o pravima deteta (CRC), 1989.
(Čl. 2)
- Međunarodna organizacija rada (ILO), Konvencija br. 111, 1958.

Regionalni pravni instrumenti:

Evropa

- Evropska konvencija o ljudskim pravima (ECHR), 1953.
- Ugovor o funkcionisanju Evropske unije (TFEU), 2010.
- Povelja o osnovnim pravima Evropske unije, 2000.

Sekundarno zakonodavstvo EU: Direktiva Saveta 2000/78/EZ o uspostavi opšteg okvira za jednako postupanje pri zapošljavanju i obavljanju zanimanja, 2004/113/EC, 2006/54/EC, 2004/83/EC, 2011/0129 (Paket o pravima žrtava), "Direktiva 2012/29/EU, o uspostavi minimalnih standarda za prava, podršku i zaštitu žrtava kaznenih dela te o zameni Okvirne odluke Saveta 2001/220/PUP"

Deklaracije

- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, 1948.
- Deklaracija UN-a o pravu i odgovornosti pojedinaca, grupa i državnih tela da unapređuju i štite univerzalno priznata ludska prava i osnovne slobode, 1999.

Drugi regionalni dokumenti:

- Standardi Saveta Evrope – “Borba protiv diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta”, 2011.
- Savet Evrope – “Preporuka o merama za borbu protiv diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta”, 2010.
- Rezolucija OAS “Ljudska prava, seksualna orijentacija i rodni identitet”, 2008.
- Rezolucija OAS o “Ljudskim pravima, seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu u američkim zemljama”, 2009.

Izjave i rezolucije

- Zajednička izjava UN-a i HRC-a o seksualnoj orijentaciji, rodnom identitetu i ljudskim pravima, decembar 2006.
- Izjava Generalne skupštine UN-a o ljudskim pravima, seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu, 2008.
- Zajednička izjava UN-a i HRC-a “Okončanje dela nasilja i sličnih kršenja ljudskih pravapo osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta”, mart 2011.
- Rezolucija HRC-a “Ljudska prava, seksualna orijentacija i rodni identitet”, (HRC/17/L.9/Rev.1)
- Izveštaj Visokog komesara za ljudska prava UN-a – Studija kojom se dokumentuju diskriminatorni zakoni i prakse i dela nasilja nad pojedincima po osnovu njihove seksualne orijentacije i rodnog identiteta,¹⁹ 2011.

Drugi relevantni dokumenti

- Izveštaj Svetskog kongresa o ljudskim pravima, seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu, 2009.
- BornFreeandEqual, SexualOrientationandGenderIdentity in International Human RightsLaw(Rođeni slobodni i jednaki, seksualna orijentacija i rodni identitet u međunarodnom pravu ljudskih prava) OHCHR, 2012.
- Smernice UNHCR-a o međunarodnoj zaštiti br. 9: “Claims to Refugee Status based on SexualOrientationand/orGenderIdentitywithinthecontextofArticle 1A(2) ofthe 1951 Conventionand/orits 1967 Protocolrelating to the Status ofRefugees” (Zahtevi za dobijanje izbegličkog statusa po osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta u kontekstu člana 1A(2) Konvencije iz 1951. i/ili njenog Protokola iz 1967. koji se odnosi na status izbeglica) 23. oktobar 2012.

¹⁹ http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/19session/A.HRC.19.41_English.pdf

- Agencija za osnovna prava 'European LGBT Survey', maj 2013.
- Odbor za jednakost i nediskriminaciju Saveta Evrope "Borba protiv diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta", revidirani memorandum, 15. mart 2013.
- Džogdžakarta principi primene međunarodnog prava o ljudskim pravima u odnosu na seksualnu orijentaciju i rodni identitet, 2006.

ANEKS 2

Elementi za analizu/kontrolna lista za stanje ljudskih prava LGBTI osoba:

Pitanje ljudskih prava	Indikatori	Izvori informacija
1. Pravo na život		
1.1. Da li se smrtna kazna koristi za kažnjavanje dobrovoljnih istopolnih odnosa?	Da li je zakonom propisana smrtna kazna za dobrovoljne istopolne odnose? Da li se ti zakoni sprovode (policijske istrage i/ili izricanje sudskih kazni)?	Krivični zakon; nevladine organizacije, blogovi i internet stranice
1.2 Da li su LGBTI osobe meta vansudskih ubistava po osnovu svoje seksualne orijentacije ili rodnog identiteta?	Da li postoje pouzdani izveštaji o ubistvima ili pretnjama ubistvom LGBTI osobama, od strane ili uz učešće policije ili drugih pripadnika sigurnosnih agencija? Da li su takvi slučajevi istraženi i procesirani?	Izveštaji specijalnih izvestilaca UN-a ili drugih predstavnika međunarodnih organizacija; svedočenja; novinski izveštaji; nevladine organizacije, blogovi i internet stranice
2. Pravo na slobodu od mučenja ili okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja		

2.1 Da li su LGBTI osobe sistematski i na diskriminatori način izložene mučenju ili zlostavljanju od strane policije ili drugih pripadnika sigurnosnih snaga?	Da li postoje pouzdani izveštaji o mučenju ili zlostavljanju LGBTI osoba od strane policije ili drugih pripadnika sigurnosnih snaga tokom istraga ili pritvora? Da li su takvi slučajevi istraženi i procesirani?	Izveštaji specijalnih izvestilaca UN-a ili drugih predstavnika međunarodnih organizacija; izveštaji gostujućih mehanizama, kao što su Nacionalni preventivni mehanizmi (NPM), Pododbor za sprečavanje mučenja (SPT), Odbor Saveta Evrope protiv mučenja (CPT), te nacionalne institucije ljudskih prava (NHRI), svedočenja; novinski izveštaji, nevladine organizacije, blogovi i internet stranice.
2.2 Da li policija i drugi pripadnici sigurnosnih snaga nude adekvatnu zaštitu LGBTI osobama?	Da li se istražuju i procesiraju nasilna krivična dela nad LGBTI osobama?	Izveštaji gostujućih mehanizama kao što su NPM, SPT, CPT i NHRI, svedočenja; novinski izveštaji; statistike o krivičnim delima; nevladine organizacije, blogovi i internet stranice.
2.3 Da li pritvorski organi pružaju adekvatnu zaštitu LGBTI osobama koje se kod njih drže u pritvoru?	Kada je to potrebno, da li se poduzimaju neophodne mere kako bi se LGBTI pritvorenici zaštitili od zlostavljanja od strane drugih pritvorenika? Da li se to radi uz saglasnost zlostavljenih osoba?	Izveštaji gostujućih mehanizama kao što su NPM, SPT, CPT i NHRI, svedočenja; novinski izveštaji; statistike o krivičnim delima; nevladine organizacije, blogovi i internet stranice.

<p>3.1 Da li LGBTI osobe imaju jednaku i efektivnu zaštitu od diskriminacije pred zakonom?</p>	<p>Da li zakoni diskriminišu po osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta? Da li antidiskriminaciono zakonodavstvo obuhvata i seksualnu orientaciju i rodni identitet? Da li pravni sistem (npr. policija i sudski sistem) sprovode te zakone?</p>	<p>Svedočenja; antidiskriminacioni zakoni; zakoni generalno; pravna udruženja, nevladine organizacije, blogovi i internet stranice.</p>
4. Pravo na jednakost i nediskriminaciju		
<p>4.1 Da li se krivični zakon koristi za kažnjavanje istopolnih odnosa ili transrodnih identiteta?</p>	<p>Da li policija hapsi osobe pod sumnjom da imaju istopolne odnose? Da li se ljudima sudi i izriču kazne zbog takvih odnosa? Da li policija hapsi ili novčano kažnjava ljudi zbog navodnog preoblačenja ili transrodnog identiteta?</p>	<p>Krivični zakon; svedočenja; novinski izveštaji; krivične statistike; nevladine organizacije, blogovi i internet stranice.</p>
<p>4.2 Da li se drugi zakoni o moralu ili javnom redu koriste da se istopolni odnosi stave van zakona?</p>	<p>Da li tela vlasti vrše racije na privatnim zabavama ili zabranjuju traženje partnera putem oglasa na internet stranicama?</p>	<p>Krivični zakon; svedočenja; novinski izveštaji; nevladine organizacije; LGBTI grupe, udruženja pravnika.</p>
<p>4.3 Da li postoje razlike u zakonima u odnosu na heteroseksualnost i homoseksualnost, kao što je potrebna dob za pristanak ili ocena da li se radi o privatnom ili javnom okruženju? Da li se oni sprovode?</p>	<p>Da li postoje istrage i/ili krivično gonjenje? Da li se mlađi koji nisu navršili dob za pristanak kažnjavaju zbogistopolnih odnosa, dok ne bi bili kažnjeni za seksualni odnos sa suprotnim polom?</p>	<p>Krivični zakon; svedočenja; novinski izveštaji i izveštaji na internetu o sudskim slučajevima; nevladine organizacije; LGBTI grupe.</p>

<p>4.4 Da li postoje procedure za priznavanje rodnog identiteta transrodne ili interseksualne osobe u službenim dokumentima?</p>	<p>Da li zakon i/ili administrativni propis to dozvoljava? Da li su te procedure pristupačne, transparentne, brze i bez uvredljivih medicinskih i socijalnih zahteva? Da li osiguravaju zaštitu privatnosti putem zabrane otkrivanja rodne istorije osobe? Da li zakonski omogućavaju državnim i nedržavnim akterima da izmene rod u preporukama za posao, certifikatima i slično?</p>	<p>Zvanične agencije za registraciju; nevladine organizacije, LGBTI grupe.</p>
<p>4.5 Da li transrodna ili interseksualna osoba može da uživa sva prava svog novog roda?</p>	<p>Iz zakonske perspektive, da li je transrodna ili interseksualna osoba koja je promenila rod tretirana na isti način kao i svi drugi pripadnici/e istog roda?</p>	<p>Pravna udruženja; relevantna tela vlasti.</p>
<p>5. Pravo na udruživanje</p>		

5.1. Da li LGBTI osobe mogu da osnivaju udruženja da zastupaju njihove interese?	Da li zakon zabranjuje takva udruženja? Ako ne, da li su ona stavljeni van zakona zvaničnim uznemiravanjem? Da li članstvo donosi negativne posledice po članove? Da li udruženja smatraju da moraju prikriti istinsku oblast delovanja korišćenjem eufemizama?	Zakon o nevladinim organizacijama/udruženjima; postojanje internet stranica, izveštaji nevladinih organizacija; LGBTI grupe, sindikati.
--	---	---

6. Sloboda okupljanja

6.1 Da li LGBTI udruženja mogu da organizuju javne i nejavne događaje kao što su parade ponosa, kulturni i društveni događaji i konferencije?	Da li se takvi događaji odvijaju bez preteranih političkih i administrativnih prepreka? Da li ih policija štiti ako postoji javni animozitet? Da li se vrši pritisak na vlasnike da ne iznajmljuju prostorije za LGBTI manifestacije?	Zakon o okupljanju; novinski izveštaji; izveštaji nevladinih organizacija; internet stranice o lokalnim građanskim slobodama/LGBTI grupe.
---	---	---

7. Sloboda informisanja i izražavanja

7.1 Da li zakon dozvoljava časopise/internet stranice/radio/TV programe/filmove koji govore o LGBTI temama? Da li oni mogu efektivno da funkcionišu?	Da li se časopisi javno prodaju? Da li radio i TV emisije i filmovi mogu da prikazuju aspekte iz života LGBTI osoba? Da li je izveštavanje o LGBTI pitanjima informativno ili mu je svrha da potpiruje mržnju? Da li se vrši zvanični pritisak na distributere i emitere da destimulišu pozitivne priče o LGBTI osobama?	Pojavljivanje na novinskim štandovima širom zemlje; novinski i izveštaji putem interneta; izveštaji nevladinih organizacija koje se bave LGBTI i ljudskim pravima; diskusije sa medijskim grupama.
--	--	--

8. Pravo na rad

8.1. Da li su ljudi diskriminisani u pravu na rad po osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta?	Da li postoji zakonska zaštita od diskriminacije po osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta? Da li je otkrivanje seksualne orientacije važan element/prepreka na radnom mestu? Dolazi li do zakonskog otkaza ako se otkrije LGBTI status?	Svedočenja; izveštaji u novinama i na internetu; LGBTI grupe i blogovi; sindikati.
--	--	--

9. Pravo na zdravlje

9.1 Da li LGBTI osobe imaju jednak pristup zdravstvenim službama zbog problema koji su za njih relevantni?	<p>Da li postoji pristup poverljivim i adekvatnim zdravstvenim službama za LGBTI osobe? Da li su pružaoci zdravstvenih usluga obučeni za pružanje nepristranih usluga LGBTI osobama? Da li postoje adekvatne informacije za njih o prevenciji HIV-a/ SIDA-e (polno prenosivih bolesti)? Da li nepovoljni krivični zakoni sprečavaju ili otežavaju pristup zdravstvenim službama za LGBTI osobe? Da li su neke usluge uskraćene LGBTI osobama, npr. reproduktivna zdravstvena zaštita za lezbejke, doniranje krvi gejevima i biseksualnim muškarcima?</p>	LGBTI grupe; profesionalna medicinska udruženja; ministarstvo zdravstva.
--	--	--

<p>Da li je dostupan tretman za promenu pola?</p>	<p>Da li u državi postoje endokrinološke usluge i usluge hirurške promene pola, ili je osiguran tretman u inostranstvu? Da li su ove usluge lišene diskriminacionog i ponižavajućeg postupanja, bez obzira na bračni, pravni ili drugi nemedicinski status, na osnovu informisanog pristanka osobe? Da li osiguranje i zdravstveno osiguranje ograničavaju ili odbijaju pokriti troškove ovakvih tretmana po diskriminatornoj osnovi? Da li su informacije o ovim uslugama dostupne velikom broju osoba?</p>	<p>Ministarstvo zdravstva; profesionalna udruženja lekara i psihijatara; organizacije pacijenata; LGBTI grupe.</p>
---	--	--

10. Prava dece

10.1 Da li su deca izložena diskriminaciji zbog seksualne orientacije ili rodnog identiteta?	Da li su deca diskriminisana zbog svoje seksualne orientacije ili rodnog identiteta? Da li seksualna orientacija ili rodni identitet LGBTI roditelja ima negativan uticaj na status deteta? Da li postoje procedure kojima se transrodnim maloletnim osobama omogućava da izraze svoj rojni identitet i žive u skladu s njim? Da li su deca podvrgnuta medicinski nepotrebnoj operaciji, bez njihovog informisanog pristanka, ili pristanka roditelja, u pokušaju da se "popravi" njihov pol?	Antidiskriminacioni zakoni; zakoni o pravima dece; zakoni o starateljstvu, nasleđivanju; pravna udruženja; nevladine organizacije koje se bave pravima dece i LGBTI osoba.
--	---	--

11. Pravo na obrazovanje

11.1 Da li su LGBTI osobe izložene diskriminaciji u pravu na obrazovanje po osnovu seksualne orientacije ili rodnog identiteta?	Da li LGBTI osobe uživaju pravo na obrazovanje u sigurnom okruženju, bez maltretiranja, nasilja, društvene isključenosti ili drugih oblika diskriminacionog i ponižavajućeg postupanja zbog seksualne orientacije ili rodnog identiteta?	LGBTI grupe; školski odbori; svedočenja; izveštaji na internetu, ministarstvo obrazovanja.
---	--	--

